O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“TABIATSHUNOSLIK” FAKULTETI

«GEOGRAFIYA VA UNI O’QITISH METODIKASI» KAFEDRASI

“Umumta’lim maktablarining 9-sinfida “Dunyoning siyosiy kartasi” mavzusini o’qitish metodikasi” mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajardi: «Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari» ta’lim yo’nalishi bitiruvchi 4 kurs “B” guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovna

Ilmiy rahbar: katta o’qituvchi. Abdiyeva Z.A.

Navoiy-2013

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

"TABIATSHUNOSLIK" FAKULTETI

«GEOGRAFIYA VA UNI O'QITISH METODIKASI» KAFEDRASI

"Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajardi: «Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari» ta'lim yo'nalishi bitiruvchi 4 kurs "B" guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovna

Ilmiy rahbar: katta o'qituvchi. Abdiyeva Z.A.

Bitiruv malakaviy ishi kafedradan dastlabki himoyadan o'tdi.

___________ sonli bayonnomasi «_____» _________________ 2013 yil

Navoiy-2013

2

Navoiy davlat pedagogika instituti
Tabiatshunoslik fakulteti «Geografiya va uni o`qitish metodikasi»
kafedrasining 1-sonli yig`ilish bayonnomasidan

K O' C H I R M A

Navoiy shahri **27 avgust 2012 yil**

Qatnashdilar: dotsent Yu.B. Raxmatov, g.f.n. katta o`qituvchi S. Shodiev, B.X. Kalonov, katta o`qituvchilar: Z.A. Abdiyeva, M.M. Qodirova, X.T. To'xtayeva, Sh. Sh. Norov, o`qituvchilar: Yo.R. Bo'ronov, A. Jonzoqov, N.J. Muxammedova.

K U N T A R T I B I:

2012-2013 o'quv yilida "Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari" ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabalarining bitiruv malakaviy ishlari mavzulari va ilmiy rahbarlarini tasdiqlash to`g'risida

E S H I T I L D I:

Kafedra mudiri, dotsent Raxmatov Yu.B: Bitiruv malakaviy ishi mavzulari Oliy va o`rta maxsus ta'lim vazirligining 2010 yil 9 iyundagi № 225- sonli buyrug`iga binoan **"Oliy o`quv yurtlarida bakalavr bitiruv malakaviy ishini bajarishga qo`yiladigan talablar"** asosida tanlangan.

Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo`nalishi IV-kurs „B " guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovna mavzular orasidan "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusini tanladi va uning ilmiy rahbari sifatida Abdiyeva Zulxumor Agzamovna belgilandi.

QAROR QILINDI:

Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo`nalishi IV-kurs "B" guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaga Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi mavzusi berilsin va ilmiy rahbar sifatida Abdiyeva Zulxumor Agzamovna tayinlansin.

Kafedra mudiri: 3 **dots. Yu.B. Raxmatov**
Kotib: **Yo.R. Buranov**

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Oliy o'quv yurti

Tabiatshunoslik fakulteti Geografiya va uni o'qitish metodikasi kafedrasi Geografiya va Iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi IV kurs "B" guruhi

Tasdiqlayman ______________
Kafedra mudiri _________________
2012 yil __________

MALAKAVIY BITIRUV ISHI BO'YICHA TOPSHIRIQ

Talaba: Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovna

1. Bitiruv ishining mavzusi "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi"

"27" avgust 2012 yil. Kafedra majlisida tasdiqlangan.

2. Bitiruv ishini topshirish muddati 31 may 2013 yil

3. Bitiruv ishini bajarishga doir boshlang'ich ma'lumotlar________________

____
____
____
____
____
____

4. **Hisoblash – tushuntirish yozuvlarining tarkibi (ishlab chiqiladigan masalalar ro'yxati)**

____
____
____
____
____
____
____

5. **Chizma ishlar ro'yxati (chizmalar nomi aniq ko'rsatiladi)**

____
____
____
____
4
____
____
____

6. Bitiruv ishi bo'yicha maslahatchi(lar)

№.	Bo'lim mavzusi	Maslahatchi o'qituvchi I.F.Sh.	Imzo, sana	
			Topshiriq berildi	Topshiriq bajarildi

7. **Bitiruv ishini bajarish rejasi**

№.	Bitiruv ishi bosqichlarining nomi	Bajarish muddati (sana)	Tekshiruvdan o'tganlik belgisi

Bitiruv malakaviy ishi rahbari: Abdiyeva Zulxumor Agzamovna ____________
(imzo)

Topshiriqni bajarishga oldim: Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovna ___________
(imzo)

Topshiriq berilgan sana 2012 yil 5 sentabr

Navoiy davlat pedagogika instituti
Tabiatshunoslik fakulteti
«Geografiya va uni o`qitish metodikasi» kafedrasi

2013 yil "28" may №10-sonli yig`ilish bayonnomasidan

K O' C H I R M A

Qatnashdilar: Kafedraning barcha professor-o'qituvchilari

K U N T A R T I BI:

2012-2013 o'quv yli "Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari" ta'lim yo'nalishi bo'yicha yozilgan bitiruv malakaviy ishlar muhokamasi va ularni himoyaga tavsiya qilish to'g'risida

E S H I T I L D I:

Bitiruvchi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning

Mavzusi: "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi"

Ilmiy rahbar: Abdiyeva Zulxumor Agzamovna

Bitiruv malakaviy ishi Davlat ta'lim standartlari va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi talablariga mohiyat va mazmun jihatdan mos keladi.

Q A R O R Q I L I N D I:

Bitiruvchi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi Davlat Attestatsiya Komissiyasiga himoya uchun tavsiya etilsin.

Kafedra mudiri: **g.f.n., S.R. Shodiev**
Kabinet mudirasi: **Sh.U.Fayziyeva**

Davlat attestatsiya komissiyasining

RAISIGA

Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiatshunoslik fakulteti "Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari" ta'lim yo'nalishi IV- kurs " B " guruh talabasi
Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnanning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishi himoya qilish uchun yuborildi.

Reyting qaydnomasidan ko'chirma, Bitiruv malakaviy ishi rahbarining taqrizi,

kafedraning rahbarni tasdiqlash va ishni himoyaga tavsiya etish haqidagi xulosasi,

ichki va tashqi taqrizlar ilova qilinadi.

Fakultet dekani: **b.f.n. Qo'shoqov A.J.**

Navoiy davlat pedagogika instituti, «Geografiya va uni o`qitish metodikasi» kafedrasining Bitiruv malakaviy ishi haqidagi

XULOSASI

IV kurs "B" guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishi kafedra yig'ilishida muhokama qilingan va Davlat Attestatsiyasi komissiyasiga himoyaga tavsiya etiladi.

Kafedra mudiri: 7 **g.f.n., S.R. Shodiev**

MUNDARIJA

KIRISH………………………………………………………………………

I.BOB. DUNYONING SIYOSIY KARTASI MAVZUSINI O'RGANISHDA NOANANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI…………………………………………………

1.1. Jahoni mamlakatlarini o'rganishning maqsad, vazifalari va o'rganish metodikasi…………………………………………………………………………

1.2.Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'qitishda amaliy ko'nikma, malakalarni va dunyoqarashini shakllantirish…………………………………

Asosiy qism.

II.BOB. DUNYONING SIYOSIY KARTASI MAVZUSINI O'QITISHDA NOANANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHNING SAMARALI METOD VA VOSITALARI……………………..…………………………

2.1. Dunyoning siyosiy kartasi movzusini o'rganishda noananaviy metodlarni tashkil etishning samarali usul va vositalari…………………………………...

2.2.Jahonning siyosiy kartasi mavzusini o'qitishda "Zinama-Zina" o'yini 1-soatli noananaviy dars ishlanmasi…………………………………………….

2.3.Jahon mamlakatlari klassifikatsiyasi mavzusida 1-soatli noan'anaviy dars ishlanmasi…………………………………………………………………

III.XULOSA……………………………………………………………...

IV. ADABIYOTLAR …………………………………………………

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi: Umumta'lim maktablarida o'qitiladigan Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi fanining samaradorligini oshirishning yo'llari yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan noan'anaviy dars usullari va ularni qo'llash, ta'lim jarayoniga tizimli yondashish, noan'anaviy ta'limning an'anaviy ta'limdan farqli tomonlari kabi masalalar ochib berilgan. Mening bitiruv malakaviy ishim "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi mavzusida bo'lib, umumta'lim maktablarida Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasini noan'anaviy usullaridan foydalanib dars o'tish Ta'lim sohasidagi yo'zbergan o'zgarishlar qatorida pedagogik jarayonning mazmun mohiyati metodlar ayniqsa keskin o'zgardi. Yangi pedagigik texnologiyalar amalga tadbiq qilina boshlandi, hozirgi davr ta'lim jarayonini yangi sifat ko'rsatkichlariga olib chiqish mumkin bo'lgan metodlar tizimiga aylandi. Jahonda rivojlangan davlatlarning tajribasi ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda o'quvchi – yoshlarning bilim olishiga bo'lgan qiziqishi va ehtiyojlarini qondiribgina qolmasdan, yuqori bilimga ega bo'lgan iqtidorli yoshlar yetishtirib berish vazifalarini ham hal etmoqda. O'zbekistonda bu borada so'nggi yillarda anchagina diqqatga sazovor ishlar amalga oshirildi. Eng avvalo «Ta'lim to'g'risidagi qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabo'l qilindi. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida to'rgan ta'lim - tarbiya samaradorligini oshirish jahon ta'lim standartlari darajasida bilim berish orqali har tomonlama yetuk ijodkor ma'naviy boy, kasb-hunarli, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy istiqlol g'oyasi ruhida tarbiyalangan, o'z mustaqil fikriga ega barkamol shaxsni kamolga yetkazish kabi vazifalarni hal etishda ta'lim muassasalarining pedagogik jamoasi xususan har bir fan o'qituvchisi o'z pedagogik faoliyatini tubdan o'zgartirishi lozim.

Zamon talabiga muvofiq holda har bir fan o'qituvchisi o'zining mutaxassisligini chuqur o'zlashtirgan, pedagogik-psixologik hamda metodik bilim, ko'nikma va malakalarni puxta egallagan, ta'lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshiradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor va ularni ta'lim jarayonida qo'llay olish malakasiga ega bo'lish lozim.

Kutilayotgan ilmiy yangiliklar: Malakaviy bitiruv ishning *ilmiy yangiligi sifatida* Mamlakatimizda Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq umumiy o’rta ta'limning barcha bo’g’inlarida o’quvchilarning muntazam bilim olishi, ularda mustaqil ijodiy fikrlash, kasb tanlashga va atrof muhitga ongli munosabatni hosil qilish, milliy va umum bashariy qadriyatlarni hurmat qilish o’z vataniga, xalqiga sadoqat, mehr — muhabbat ruhida tarbiyalash tamoyillari aks ettirilgan. Ushbu pedagogik g’oya ta'lim tizimi oldiga: ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan hududiy demokratik davlat qurilishi jarayonlariga moslash; kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy — iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollaridan jamiyat ehtiyojlaridan, fan madaniyat texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish; ta'lim oluvchilarni ma'naviy –axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari va uslublarini ishlab chiqish hamda joriy etish vazifalarini ko’ndalang qilib qo’ydi.

Shuningdek, Bitiruv malakaviy ishimda umumta’lim maktablarida o’qitiladigan Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi fanining samaradorligini oshirishning yo’llari yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan noan’anaviy dars usullari va ularni qo’llash, ta’lim jarayoniga tizimli yondashish, noan’anaviy ta’limning an’anaviy ta’limdan farqli tomonlari kabi masalalar ochib berilgan.

Olingan natijalarni amaliyotda foydalanishga tavsiya etish: Bitiruv malakaviy *ishining asosiy natijalaridan* “Umumta’lim maktablarining 9-sinfida “Dunyoning siyosiy kartasi” mavzusini o’qitish metodikasi” mavzusida bo’lib, umumta’lim maktablarida Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasini siyosiy predmeti hisoblangan bu movzuni noan’anaviy usullaridan foydalanib dars o’tish bilan bog’liq. Malakaviy bitiruv ishim kirish, asosiy qism, va xulosadan iborat bo’lib, uning I bobida **“DUNYONING SIYOSIY KARTASI MAVZUSINI O’RGANISHDA NOANANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI’’** 2 ta kichik mavzular asosida yoritilgan bo’lsa, asosiy qismning II bobida **“DUNYONING SIYOSIY KARTASI MAVZUSINI O’QITISHDA NOANANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHNING**

10

SAMARALI METOD VA VOSITALARI' ni 3 ta kichik mavzular asosida noan'anaviy dars ishlanmalaridan foydalanib atroflicha ochib berilgan. Dars jarayonida noan'anaviy darslardan "Aqliy hujum", "Zinama-Zina","Blist so'rov", "B.B.B. jadvali", krasvord, test metodidan foydalandim. Bu kabi darslarni ko'proq yuqori sinflarda qo'llash o'rinli chunki yuqori sinf o'quvchilarning fikrlash doirasi, bilim saviyasi, iqtidori ancha yuqori bo'lib quyi sinflarda olgan tayanch bilimlarga asoslangan hodda berilgan muammoni yecha oladilar. Ushbu illmiy ishimda nihoyatda qiziqarli va izlanishni talab etadigan, o'quvchini o'z ustida ishlashga majbur etadigan "Jahon mamlakatlari klassifikatsiyasi" mavzusida noan'anaviy 1-soatli dars ishlanmasini havola etdim. Bunda "Vizual, Insert, Birgalikda o'qish, Muommoli topshiriqlar usuli, Texnikali blits so'rov, Taqdimotli ma'ro'za, Aqliy hujum", va test noan'anaviy dars metodidan foydalandim.

Malakaviy bitiruv ishimni yozishda ilmiy maslahatlari bilan yordam bergan ilmiy rahbarim katta o`qituvchi Z.A. Abdiyeva, dotsent B.Kalonov, va geografiya kafedrasi jamoasi, ustozlarimga o'z minnatdorchiligimni bildiraman.

I.BOB. DUNYONING SIYOSIY KARTASI MAVZUSINI O’RGANISHDA NOANANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI.

1.1. Jahoni mamlakatlarini o’rganishning maqsad, vazifalari va o’rganish metodikasi.

Maktab o’quv predmetlari orasida jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi o’quvchilarni jahon mamlakatlari bilan tanishtiruvchi yagona kurs hisoblanadi. Kursni o’rganish jarayonida o’quvchilar: rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ishlab chiqaruvchi kuchlarning joylashishi va rivojlanishi; xalqaro voqea va munosabatlarda bo’ladigan jarayonlarni,hodisalarni to’g’ri anglashda: mamlakatlar guruhi va ayrim mamlakatlar misolida o’quvchilarni ular xo’jaligiga xos xususiyatlarni bilib olishga yordam beradi; Kursni o’rganish jarayonida turli tipdagi mamlakatlarda ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish qonunlarini bilib oladi. Kurs asosini bir necha umumiy tushunchalar tashkil qiladi. Ularni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: Dunyo siyosiy xaritasi haqidagi tushunchalar. Bular: “Suveren “Davlat hududi”, "Davlat chegarasi". "Unitar davlat"."Federal davlat"."Mamlakatlar guruhi.”Hozirgi zamon siyosiy xaritasi shakillanishi o’zoq tarixiy jarayon” va x.k.

Turli sotsial - iqtisodiy turdagi rivojlangan. rivojlanayotgan. MDX mamlakatlari xo’jaligi . aholisi. iqtisodiy geografik xususiyatiga xos tushunchalar. Kursni o’rganish jarayonida o’quvchilarda mamlakat haqidagi umumiy tushuncha shakllanadi va sekin-asta ularda mamlakatlarga iqtisodiy geografik tavsif berish ko’nikmasi takomillashib boradi. Mamlakatlarga tavsif berishda o’quvchilari tabiiy geografik. iqtisodiy kartalarni ykish va ulardagi mavjud bilimlarni ola bilish ko’nikmalariga tayanadilar. Ular statistik ma’lumotlardan jahoni mamlakatlariga oid bilimlarni ola bilish ko’nikmalariga ham ega bo’ladilar.

Mamlakatlarni o’rganish dastavval rivojlangan kapitalistik mamlakatlar o’rganiladi. Ular yirik kapitalistik mamlakatlar va bir muncha kichikrok, ammo rivojlangan kapitalistik mamlakatlar o’rganilish tarzida amalga oshiriladi. Kichik

12

kapitalistik mamlakatlarga Garbiy Yevropa mamlakatlari va "Ko’chirilgan kapitalizm" mamlakatlari bular: Kanada. Avstraliya. Yangi Zelandiya va boshkalar kiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlar 3 ta guruxga. yani regionlarga karab bo’lib o’rganiladi. Bular: Osiye. Afrika , Lotin Amerikasi mamlakatlari. Jahoni iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi O’zbekiston iqtisodiy geografiyasi bilan chambarchas boglikdir. O’zbekistan iqtisodiy geografiyasida o’rganilgan aksariyat bilim va tushunchalar bu kursda yanada mustahkamlanadi. O’quvchilarning bu ko’nikmalar bilan qurollanishi jahon iqtisodiy geografiyasida boshqa ko’nikmalarni egallashlariga yerdam beradi. Bular: mamlakatlarni guruhlay olish turli tipdagi mamlakatlarni qiyoslay olish, aholi va xo’jalikni belgilariga ko’ra ajratish, turli sotsial-iqtisodiy to’zumga ega bo’lgan mamlakatlardagi aholi Xo’jalik tarmoklarini qiyoslash va x.k.

Jahoniining umumiy ta’rifi deb nomlangan 1-qism o’z ichiga "Jahonining xozirgi siyosiy xaritasi”, "Xalqaro munosabatlarning dunyo siyosiy xaritasiga ta’siri’’ jahoni mamlakatlarining davlat to’zumi mavzularini oladi. Bu mavzularni o’rganishda egallangan nazariy materiallar, jahonining regional qismini o’rganishda qullaniladi va yanada oydinlashadi. Jahonining ijtimoiy va iqtisodiy geografiyasini o’rganishning asosiy obektlaridan biri mamlakatlar hisoblanadi Chunki siyosat va iqtisod bir-biri bilan o’zviy bog’lik jarayonlar hisoblanadi, Shu jihatdan olganda bu kurs bir vaqtning o’zida siyosiy geografiyaning ham o’rnini bosadi.

Mamlakatlar iqtisodiy to’zumi va ularni rivojlantirish omillari haqida gapirilganda atbatta uning siyosiy ahamiyati haqida ham to’xtalish maqsadga muvofiq. Kursni o’rganish maqsadlarida siyosiy geografik elementlarining ham ishtirok qilishi o’quvchilarni siyosiy savodxonligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Bu borada kundalik matbuot materiallari. televideniyaning roli cheksizdir. Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi mazmuni dunyoda ro’y berayetgan kundalik materiallar bilan chambarchas bog’lik. Bu materiallar darslikdagi materialni to’ldirishda ayrim xollarda esa illyustratsiya vazifasini o’taydi. Eng muhimi darsda kundalik matbuot materiallaridan foydalanish o’quvchilarining siyosiy ongi va dunyoqarashini shakllantirishda cheksiz ahamiyatga ega.

Yukori sinf o’quvchilari o’z fikr va mulohazalarini amalda bajarilishiga

qiziqardilar. Bu kurs uchun umumlashtiruvchi bilimlar katta ahamiyatga ega. Jahoni iqtisodiy geografiyasidagi aksariyat bilimlar bevosita O’zbekiston iqtisodiy geografiyasida egallangan bilim. ko’nikmalar bilan boglik. Masalan: O’zbekistonning iqtisodiy tarakkiyetida xorijiy mamlakatlarning rolini yeriting? yeki O’zbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan olib borayetgan iqtisodiy alokalaridagi asosiy shakllar nimalardan iboratligini bilish xar ikki kursning o’zviy boglanganligini bildiradi. Xar qanday bilim va ko’nikmaning muvaffakiyatli shakllanishi avvalo iqtisodiy geografik tushuichalarning shakllanishi bilan chambarchas boklik. Jahoni iqtisodiy gegrafiyasidagi aksariyat umumiy tushunchalar deduktiv yo’l bilan o’rganiladi va kursni o’rganish jarayonida bu tushunchalar mazmunan boyib, birmuncha oydinlashadi. Yeki ular "umumiydan yakkaga" prinsipi asosida shakllantiriladi .Kursdagi umumiy ushunchalarni shakllantirishdagi eng muhim shart-sharoit ilgari egallangan bilimlarga tayanishdir

Tajribalar shuni kursatmokdaki, bu kurs mavzularini o’rganishda suxbatning alohida urni bor. Ayniqsa darslik matni, undagi jadvallar. raqamli materiallar. kartosxemalar va boshka kypgazmali materiallar bilan ishlashda uning urni katta. Masalan "Jahoni siyosiy xaritasi" mavzusini o’rganishda karta asosida suxbat uyushtirish yaxshi natijalar beradi.

Reproduktiv metod ham bu kursda keng qo’llanilish imkoniyatlariga ega Kurgazmali Izoxli metadda o’quvchilarida iqtisodiy-geografik ko’nikmalar shakllantirish jarayoni bir muncha zaif kechali. Reproduktiv metodda bu kamchilik juda ham ko’p sodir bo’ladi. O’quvchilari o’qituvchi topshirigi asosida mustakil bilimlarni egallaydilar. Ular oldingi bajarilgan topshiriq va savollarga uxshash bo’lgan vazifalarni mustakil bajaradilar, u yeki bu matn mazmuni bo’yicha rejalar to’za oladilar. Iqtisodiy-geografik kartalar asosida mamlakatlar yeki uning qismlariga tarif bera oladilar. Reproduktiv metod o’quvchilarida tashkilotchilik xislatlarini ham tarbiyalaydi. O’qituvchi bu metodni qo’llash jarayonida boshka metodlardan, xususan ogzaki bayen. kurgazmali metodlardan ham unumli foydalanadi. Reproduktiv metod samaradorligini oshirishda xar bir mavzu uchun topshiriqlar. savollar tizimini ishlab chikish yaxshi natijalar beradi. O’quvchilarida bilimlarning oshib borishi bilan bu

14

metodga bo’lgan talab ham oshib boradi. Kursning regionlar qismini o’rganishda bu metod juda kul keladi. Masalan Afrika mamlakatlarini o’rganishda o’quvchilari dikkatiga quidagi jadvalni mustakil tuldirish topshiriladi.

Kursning aksariyat mavzulari muammoli bayen metodi bilan ukitilishni takozo qiladi. Bunda o’qituvchi muammoni kuyadi va uni o’zi yechib kursatadi. Muammoga javob izlash jarayonida o’quvchilari muammoli vaziyatta duch keladilar. O’qituvchi tomonidai kuyilgan muammoli savolga o’quvchilaridagi mavjud bilimlar yetishmasligi kerak. Agar ular bu savolga tugridan-tugri javob berib kuysalar. Kuyilgan savol muammoli vaziyat xosil kilmaydi va bu savol o’z navbatida muammoli bo’la olmaydi. Bu megodning eng ahamiyatli tomoni shundaki. o’quvchilari muammoli metod orqali muammonint ilmiy yechilish yo’llarini, bilimlarning mantikiy alokadorligini, butun muammoni yechishdagi bosqichlarni bilib oladilar va egallaydilar.

Muammoli metodning eng muhim xususiyatlaridan biri kuyilgan savolni yechish uchun gepoteza(faraz) to’ziishdan. ushbu farazni yechish yo’llarini izlash. xulosalar kilishdan iborat. O’qituvchi muammoni kuyadi. farazni tushuntiradi. xayelan eksperiment qilib kuradi, uni yechishning turli variantlarini ilgari suradi va xulosalar qiladi. Nixoyat kadamma-kadam muammoni yechiщ yo’llariga erishadi.O’quvchilari esa yechimning mantikiyligini ko’zatadilar, ilgari surilgan farazlarning tutriligini nazorat qiladilar, isbot va dalillarning nakadar puxtaligini yana bir bor tekshirib kuradilar. Va shu tariqa bu metodning afzalligini. barcha materialini o’zlashtirishdagi rolini bilib oladilar. Jahoni iqtisodiy geografiyasini o’qitishda takiikot metodi ham alohida urniga ega Tadqiqot metodi eng muhim funksiyalarni bajaradi. Bu metodning asosiy maqsadi o’quvchilarida u yeki bu muammoni yechishda izlanuvchanlik. ijodiy faoliyatni rivojlantirishdan iborat. O’quvchilari fan va jamiyat tomonidan yechilgan. ammo o’quvchilari uchun notanish bo’lgan muammolarni yechadilar. Tadqiqot metodida tavsiya etiladigan topshiriqlar shaklan xilma-xil bo’lishi mumkin. Bunday topshiriqlar kiska vaktda yechiladigan, uyga vazifa qilib beriladigan. butun bir darsni egallaydigan, xatto ma’lum bir davr (xafta oy) talab qiladigan topshiriqlardan ham iborat bo’lishi mumkin. Qisqasi tadqiqot metodi asosida bajariladigan xar bir

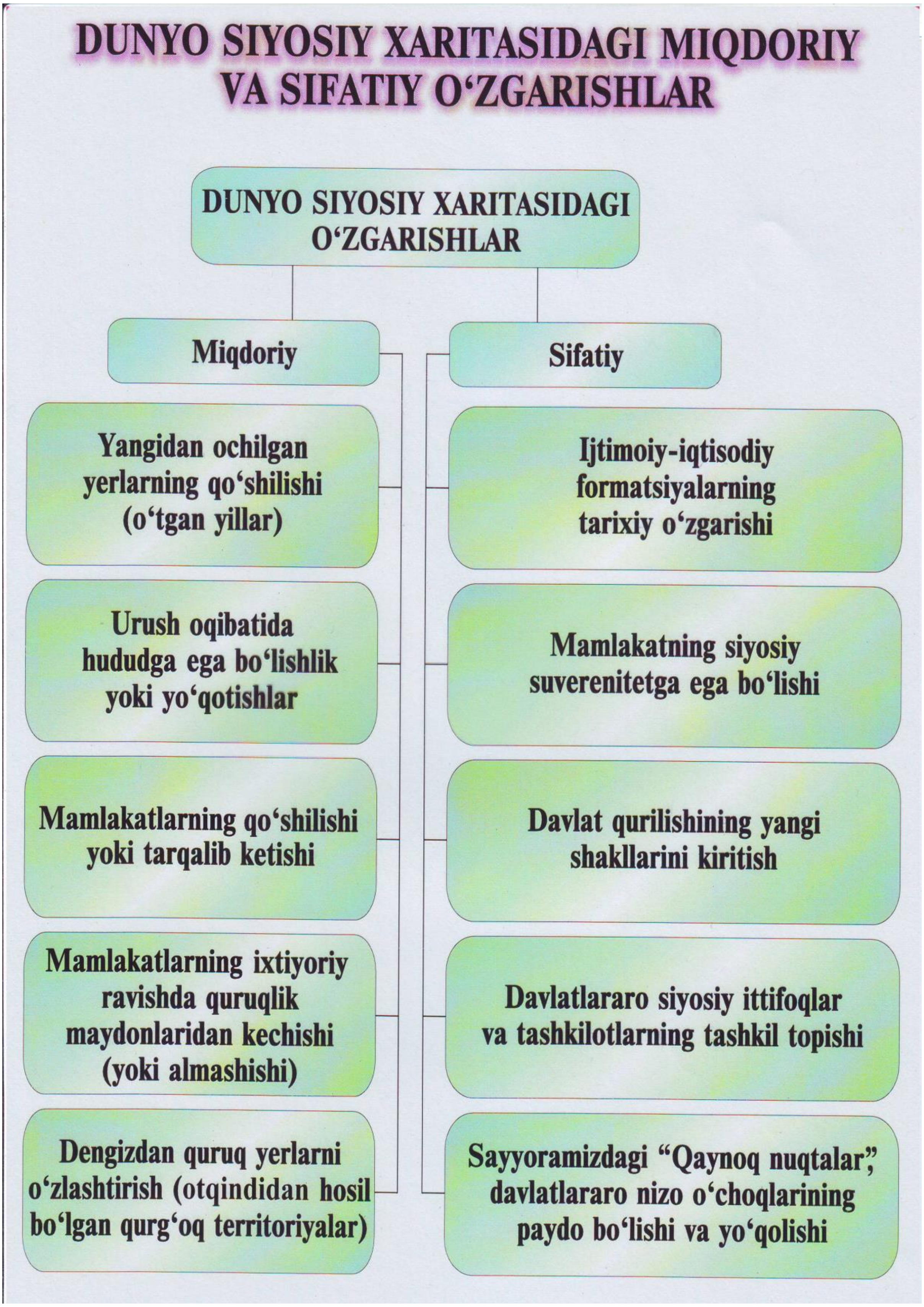

topshiriq ma’lum bosqichlarda amalga oshirilishi yoki bajarilishi mumkin.

Bu bosqichlar quidagilardan iborat bo’lishi mumkin. Bo’lim “Dunyoning siyosiy kartasi’ni o’rganish dan boshlanadi. Mavzuning asosiy maqsadi o’quvchilarini jahoni siyosiy kartasining tashkil topishi, mamlakatlarning xilma-

xilligi, mamlakatlar guruxlari va mikdori, iqtisodiy rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar. xalqaro munosabatlar, ikkinchi jahoni urushi va 1991 yildan keyingi davrdagi o'zgarishlar, jahoni davlatlarining davlat to'zumi, ularning boshkaruv shakllari. ma'muriy xududiy tuziilish shakllari va boshka xususiyatlar bilan tanishtirishdan iborat. Ushbu mavzuda o'quvchilari dikkatiga quidagi jadvallarni mustakil tuldirish topshiriladi. Bunday topshiriqlar dunyo siyosiy kartasi mavzusini mukammal egallash imkoniyatini beradi.

Dunyo siyosiy kartasidagi o'zgarishlarni o'qituvchi raxbarligida o'quvchilarining mustakil ishlari orqali bajarish samarali natijalar berishi tajribalardan isbotlangan. Siyosiy kartadagi o'zgarishlarni taxlil kilish orqali ular turli tipdagi mamlakatlarni ajratadilar va ularning xar biriga qisqacha tavsif beradilar. Ayniqsa siyosiy kartadagi o'zgarishlarni quidagi bosqichlarga (I - jahoni urushidan keyin, 2- jahoni urushidan keyin va 1990- 1991 yillardan keyingi) bo'lib o'rganish ko'zlangan maqsadga erishishda katta ahamiyatga -) e ga Bu mavzu o'quvchilarini dunyoda bo'layotgan xalqaro voqealar bilan ham tanishtirish imkoniyatini beradi.

17

1.2.Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'qitishda amaliy ko'nikma, malakalarni va dunyoqarashini shakllantirish.

Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasini o'rganish jarayonida o'quvchilarda mamlakat haqidagi umumiy tushuncha shakllanadi va sekin asta ularda mamlakatlarga iqtisodiy geografik tavsif berish ko'nikmasi takomillashib boradi. Mamlakatlarga tavsif berishda o'quvchilar tabiiy geografik, iqtisodiy kartalarni o'qish va ulardagi mavjud bilimlarni ola bilish ko'nikmalariga tayanadilar. Ular statistik ma'lumotlardan jahon mamlakatlariga oid bilimlarni ola bilish ko'nikmalariga ham ega bo'ladilar. Ular yirik tayanch guruhidagi mamlakatlar va bir muncha kichikroq, ammo rivojlangan tayanch guruhidagi mamlakatlar o'rganilish tarzida amalga oshiriladi. Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasida o'rganilgan aksariyat bilim va tushunchalar bu fanda yanada mustahkamlanadi. Bular: hudud yoki rayonning iqtisodiy geografik o'rni, mehnat resurslari, sanoat, qishloq xo'jaligi, transport, bozor iqtisodiga oid bilimlar, ishlab chiqarishni tashkil qilish shakllari, mehnat unumdorligi, tannarx va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasida egallangan ayrim ko'nikmalar jahon iqtisodiy geografiyasida yanada takomillashadi va mustahkamlanadi. Bularga xarita va raqamli materiallar asosida ishlab chiqarish tarmoqlariga, iqtisodiy rayonlarga, hududlarga ta'rif berish, sabab-aloqadorlik aloqalarini o'rnata olish, aholi, xo'jalik tarmoqlariga oid xususiyatlarni aniqlab olish va boshqalar kiradi. O'quvchilarning bu ko'nikmalar bilan qurollanishi jahon iqtisodiy geografiyasida boshqa ko'nikmalarni egallashlariga yordam beradi. Bular: mamalakatlarni guruhlay olish, turli tipdagi mamlakatlarni qiyoslay olish, aholi va xo'jalikni belgilarga ko'ra ajratish, turli ijtimoiy-iqtisodiy to'zumga ega bo'lgan mamlakatlardagi aholi, xo'jalik tarmoqlarini qiyoslash va h.k. Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi 3 ta qismdan: Dunyoning umum iqtisodiy-geografik obzori, Jahonning regional tavsifi va bilimlarni umumlashtirish hamda insoniyatning global muammolari mavzularidan tashkil topgan. Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasining regional qismida mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy belgilariga

ko’ra ya’ni rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar belgilariga ko’ra materiklar va qit’alar bo’ylab o’rganiladi.

Geografik ko’nikma va malakalarni shakllantirish metodikasi bilim egallash, ko’nikma va malakani shakllanishlari bilan chambarchas bog’liq. O’quv ishlari uslubiyatini bilish ko’nikmalarini shakllantirish uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Ilg’or geografiya o’qituvchilar va metodist o’qituvchilar amaliy tayyorgarligiga katta e’tibor beradilar. Maktab geografiyasida shakllantiriladigan ko’nikmalar mazmun jihatdan amas, balki bajarish murakkabligi bo’yicha ham farq qiladi. Har bir geografik ko’nikmani shakllantirish murakkab harakat tizimlarini talab qiladi. Odatda ko’nikma va malakalar bir paytning o’zida shakllantiriladi. Chunki amaliy topshiriqlarni bajarishda ularning ayrimlari ongli ravishda, ba’zilari bevosita, ammo ong nazorati ostida bajariladi. Geografik ko’nikma va malakalar ko’p hollarda bilim sifatini belgilaydi. Tajribalar shuni ko’rsatyaptiki, qayerda o’quvchilarda karta bilan ishlash ko’nikmasi shakllantirilsa ularning javoblari ham karta bilan bog’langan bo’ladi. Karta bilan ishlash ko’nikmasini egallay olmagan o’quvchilardagi bilim quruq, o’qituvchi bayoni yoki kitobdan o’qiganlarning takroridan iborat bo’lib qoladi. Geografik kartalarni o’qiy olishga o’rgatilgan o’quvchilardagi harakat yaqqol ko’zga tashlanib turadi. O’quvchilarda ko’nikma va malakalar hosil qilishda mashqlar tizimi katta ahamiyat kasb etadi. Mashqlar yordamida ko’nikma hosil qilishda o’qituvchi ularni bajarish yo’llarini ko’rsatadi. Keyin o’quvchilar ularni mustaqil ravishda, ya’ni o’qituvchi rahbarligida bajaradilar.

Iqtisodiy-geografik kartalarni o’qish ko’nikmasini shakllantirishda o’quvchilar iqtisodiy-geografik o’rin tushunchasini qiyinchilik bilan egallaydilar. Bu borada bir necha mashqlarni muntazam ravishda bajarish kartani o’qishni osonlashtiradi. Jamiyatning siyosiy to’zumi, tabiiy sharoit, mamlakat yoki rayon iqtisodiyotini belgilashda katta rol o’ynaydi. Shu tufayli ham iqtisodiy geografiyadan nazariy tayyorgarliksiz o’quvchilar u yoki bu ob’yektning iqtisodiy-geografik tavsifini to’ziishda qiynaladilar.[19] Kartani o’qish borasidagi ko’nikma va malakalarni o’quvchilarda to’g’ri shakllantirish maktabni tugatgandan keyin ham ularning tabiiy,

iqtisodiy va siyosiy kartalardan qiynalmay mo'ljal ola bilishini ta'minlaydi. "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusida o'qituvchi darslarni o'tishda metod tanlashga alohida e'tibor berishi zarur. Ko'zatuv va tajribalar shuni ko'rsatadiki, mavzu mazmunan boy materiallarga egaligini e'tiborga olib unda xilma-xil metodlarni qo'llashni taqozo etadi. Bu mavzuda mashhur didaktik olimlar I.Ya. Lerner va M.N.Skatkinlarning klassifikatsiyasini qo'llash yaxshi natijalar beradi. Ular quyidagi metodlar guruhini ilgari suradilar:

1.Izohli ilyustrativ (ko'rgazmali) metod. (hikoya,lektsiya, tushuntirish, darslik bilan ishlash, rasmlarni namoyish qilish, kino v adiafilmlar, slaydlar namoyish etish)

2.Reproduktiv metodlar. (o'tilgan materiallarni xayolan qayta tiklash asosida bilimlarni amalda qo'llash orqali ko'nikma va malakalar shakllantirish)

3. Dars materiallarini muammoli bayon etish.

4. Qisman izlanuvchan yoki evristik metod.

5. Tadqiqot metodi. (Bunda o'quvchilar faoliyati bilimlarni ko'proq mustaqil izlanish asosida amalga oshiriladi.)

Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasida eng ko'p qo'llaniladigan metodlar guruhini izohli-illyustrativ metodlar tashkil qiladi. Bu metodning asosini o'qituvchi faoliyati tashkil qiladi. O'qituvchi asosan tayyor axborotlarni beruvchi hisoblanadi. Bunda u turli ta'lim vositalaridan foydalanadi. O'quvchilarga axborot asosan lektsiya, hikoya, suhbat, savol-javob tarzida yetkaziladi. Mavzu, ko'rgazmali qo'llanmalar o'qituvchi jonli so'zni to'ldiruvchi: vositalar bo'lib xizmat qiladi. Bu metodning eng afzal tomoni shundaki, o'quvchilar bir yo'la tinglaydilar, ko'radilar, ko'zatadilar, o'qiydilar, xilma-xil ma'lumotni qiyoslaydilar va h.k. bu metod pedagogic, didaktik, metodik adabitotlarda keng va atroflicha yoritilgan. Izohli-illyustrativ metodda yetakchi o'rinni darslik matni, kartografik metodlar bilan ishlash tashkil qiladi. Ma'lumki jahon iqtisodiy geografiyasining asosini kartografik materiallar bilan ishlash va ularni tahlil qilish bilan bog'liq mavzular tashkil etadi. "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusining aksariyat materiallar lektsiya metodida olib boriladi. Tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, bu mavzularni o'rganishda suhbatning alohida o'rni

bor. Ayniqsa darslik matni, undagi jadvallar, raqamli materiallar, kartosxemalar va boshqa ko’rgazmali materiallar bilan ishlashda uning o’rni katta.

Pedagogik texnologiyalarning ajralmas qismi bo’lgan test topshiriqlari barcha o’quv fanlarida bilimlarni tekshirishni asosiy usuli bo’lib qoldi ayniqsa XX-asrning 90-yillaridan boshlab kirish imtixonlarida keng qo’llanila boshlandi. Umumta’lim va o’rta maxsus maktablarni eng dolzarb, murakkab va muhim muammolaridan biri o’quvchilarning bilim va malakalarini tekshirishdir. XX-asrning 90-yillarigacha o’quvchilar bilim va malakalarini tekshirishni og’zaki va yozma usuli keng tarqalgan edi. Mazkur usullarning asosiy kamchiligi bilim va malakalarga baho qo’yishdagi subyektivlikdir.

Test savollari va javoblarini to’ziishning eng mux im tomonlaridan biri uning vazifasini maqsadlarini va kimlarga mo’ljallangan hamda nimalar asosida to’ziishni aniqlab olishdir. Testlar maqsadi o’quvchilar olgan bilim va malakalarini, fikrlash qobiliyatini, qaysi fanga yoki soxaga moyilligini aniqlashdan iboratdir. Har bir sinfda, turli xil murakkablikdagi bilim va malakalar tekshiriladi. Iqtisodiy geografiya kursi bo’yicha test savollariga javoblari quyidagi bilim va malakalarni tekshirish uchun to’ziilishi kerak. Testlar qamroviga qarab turlicha bo’lishi mumkin. kursning ayrim mavzulariga, bo’limlariga bo’lingan testlar masalaning mohiyatini chuqur ochib beradi, mavzular juda chuqur va aniq yoritiladi. Ko’p javobli testlar to’ziilayotganda quyimdagi qoidalarga amal qilish lozim: Javoblar eng kamida 3 ta bo’lishi kerak, javoblar qancha ko’p bo’lsa, tasodifiy baholar soni shuncha kam bo’ladi, odatda hozirgi paytda beshta javobli testlar keng tarqalgan.

Dunyo siyosiy kartasida davlatlar joylashishi va rivojlanishiga ko’ra xilma-xilligi tufayli bir-biridan keskin farq qiladi. O’quvchilar ko’zatish jarayonida kartadagi zarur belgilarga yetarlicha e’tibor bera olishlari zarur. Kartani o’qish murakkab psixologik jarayon bo’lib, uni o’qishni ikki qismga ajratish mumkin. Birinchi qism – kartani tushuntirishni o’rganish, ikkinchi qism – kartani mazmunini o’rganish. Kartani o’qish deganda avval idrok qilingan narsa va hodisalarning tasvirini shartli belgilar asosida ongimizda aks etilishidir. Kartani o’qish borasidagi

ko’nikma va malakalarni o’quvchilarda to’g’ri shakllantirish maktabni tugatgandan keyin ham ularning tabiiy, iqtisodiy va siyosiy kartalardan qiynalmay mo’ljal ola bilishni ta’minlaydi. Tajribalar shuni ko’rsatdiki, agar dars jarayonida yuqoridagi elementlardan birontasi tushib qolsa, dars sifati ko’ngiddagidek bo’lmaydi. Shu tufayli ham darslarni zamonaviy usullarda tashkil etilganda yuqoridagi elementlar albatta saqlanishi maqsadga muvofiq. Maktab geografiyasining eng muhim xususiyati shundaki, barcha sinflardagi o’quv predmetlari mazmuni nazariy va amaliy tarzdagi bilimlar bilan to’ldirib tashlangan. Ammo bunday katta hajmdagi bilimlarni o’rganishga ajratilgan vaqt deyarli yetmaydi. Shu tufayli ham geografiya darslarida yuqoridagi elementlarning barchasi qatnashadi. Bu darsni rejalashtirishda aralash tipdagi darsdan unumli foydalanish taqozo etiladi, maqsad va mazmunga mos bo’lgan ta'lim metodlarini tanlash. Masalan, agar dars ob'yektiv murakkablikka ega bo’lgan nazariy savollardan iborat bo’lgan yangi materialni o’rganishga bag’ishlangan bo’lsa, o’qituvchi hikoya yoki ma'ro’zani qo’llagani ma'qul. Bu yerda albatta asosiy savollar mustahkamlanishi kerak.

Ta'limda faol metodlarni qo’llash dars shakllari mutloq o’zgarishga olib keladi. O’qituvchi materialni bayon qilishda, o’quvchilar, bilimlarini tekshirishda, ayniqsa, faol metoddan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda keng qo’llanilayotgan dars suhbat, dars konferintsiya, har xil vazifali o’yinlar, shuningdek, noan’anaviy darslar o’quvchilarni darsga tayyorlashda, darsning ayrim bosqichlarida o’qituvchining o’rnini bosa olish imkoniyatlarini yaratadi. Bunday o’quvchilarni o’qishga bo’lgan havaslarini oshiradi. Noan'anaviy darslar o’quvchilarni nafaqat bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollantiradi, balki ularni ijodiy izlanishga, bu tajribalarni boshqa o’quvchilarga berish yo’llarini o’rgatadi.

II.BOB. DUNYONING SIYOSIY KARTASI MAVZUSINI O'QITISHDA NOANANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHNING SAMARALI METOD VA VOSITALARI.

2.1. Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noananaviy metodlarni tashkil etishning samarali usul va vositalari.

Keyingi paytlarda geografiya ta'limida o'qitishning zamonaviy metod va shakllari keng qo'llanilmoqda. Chet el tajribalaridan unumli foydalanish bo'yicha ijodiy izlanishlar olib berilmoqda. Ilg'or o'qituvchilar, metodistlar darsning zamonaviy shakllarini takomillashtirish borasida tadqiqotlar uyushtirmoqdalar. Darsning har bir shakli o'quvchilarga ma'lum bilim ko'nikmalar tuzimini shaklantirishni asosiy maqsad qilib qo'yadi. Hozirgi vaqtda ilg'or pedagokik tajriba asosidagi bir qancha usullar bo'lib, ularning ko'plari ilg'or (yangi) pedagogik texnalogiya asosida interfaol usullar sifatida qabul qilingan. Umumta'lim maktablarida iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kurslarida quyidagi mavzular bo'yicha didaktik o'yinlarni ishlab chiqish mumkin: -siyosiy xarita va uning shakillanish bosqichlari. Davlatlar va ularning turlari; Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kursi bo'yicha individual va guruhli didaktik o'yinlarni ishlab chiqish mumkin.

1.Dunyo siyosiy xaritasidagi davlatlarni chegarasi bo'yicha qirqib olib, ularni joylashtirish bo'yicha o'yin tashkil qilinadi. Bunda 2-3 ta o'quvchi navbat bilan davlatlarni joy-joyiga to'g'ri qo'yib chiqadi. Kim qisqa vaqtda mazkur ishni bajarsa o'sha g'olib hisoblanadi. Bunda o'quvchilarni siyochsiy xarita va davlatlarni geografik joylarini xaritadagi bilimlari tekshiriladi.

2. Maydoni 1 mln. km^2 ortiq bo'lgan davlatlar soni qaysi materikda ko'p ekanligini aniqlang.

3.SHarqdan-g'arbga, shimoldan-janubga geografik o'yini.

O'qituvchi yoki o'yin boshqaruvchisi sinf o'quvchilariga Osiyodagi davlatlar nomi yozilgan kartochkalar tarqatiladi. O'yin ishtirokchilariga kartochkada yozilgan davlatlarni ma'lum tartibda ya'ni sharqdan g'arbga yoki shimoldan janubga tomon tartib bilan, ma'lum ajratilgan vaqt ichida yozib chiqishlari topshiriladi. Masalan,

kartochkada quyidagi davlatlar yozilgan deylik: Saudiya Arabistoni Hindiston, Xitoy, Yaponiya, Malayziya, Indoneziya, Qozog`iston, Mangoliya, O`zbekiston tartibida yoziladi. Agar sharqdan g'arbga ma'lum tartibda davlatlarning nomini yozish talab etilsa – Yaponiya, Koreya, Xitoy, O`zbekiston tartibida yoziladi. Agar shimoldan januga tomon yozish talab etilsa quyidagi tartibda Qozog`iston, Mongoliya, Xitoy, Butan, Hindiston, Shri-Lanka, Indoneziya. Shunga o'xshash geografik o'yinlarni har bir davlat iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi bo'yicha ham ishlab chiqish mumkin. Darslik illyustratsiyalari bilan ishlash. Geografiya ta'limini ko'rgazmalarsiz tasavvur qilish qiyin. Darslikdagi illyustratsiya mavzuni to'ldiruvchi va uning mazmunini boyituvchi ta'lim vositalaridan biri hisoblanadi. Geografiya darsliklarida illyustratsiyalarning xilma-xil turlari mavjud. Ularni muntazam quyidagi guruhlarga ajratish mumkin.

1. Matn mazmunini takrorlovchi illyustratsiyalar.
2. Matnni to'ldiruvchi va oydinlashtiruvchi illyustratsiyalar.
3. Matnni uning bayonida yo'q bo'lgan materiallar bilan boyituvchi illyustratsiyalar, tabiiy obyektlar, atrof muhit, ishlab chiqarishga oid bo'lgan bilimlarni to'ldirish va boyitishda bilim manbai bo'lib xizmat qiladi.

Darslik illyustratsiyalarimuhim ko'rgazmali qurol vazifasini ham o'taydi. Uni darsda tahlil qilish va xulosalar chiqarish, matn mavzusiga oid aloqadorlik tomonlarini topishda katta ahamiyatga ega. Shu tufayli darslikdagi rasmlar ularda qiziqish va faollikka oshirishga yordam beradi. O'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarni rasm va boshqa ko'rgazmali qo'llanmalar bilan ishlash metodlarini o'rgatishdan iborat. Buni quyidagi tartibda amalga oshirish mumkin. (Barcha illyustratsiyalarni rasm nomi bilan ataymiz)

1. Rasmning mavzusini o'qish.
2. Uni butunligicha o'rganish.
3. Rasmni qism-qismlarga bo'lib tahlil qilish.
4. Rasmda qismlar o'rtasidagi aloqadorlikni o'rnatish**.**
5. Rasm haqida umumiy tasavvur hosil qilish.
6. Rasmga qarab xulosalar chiqarish

Rasm bilan matnning bog’liqligini 4 ta guruhga ajratish mumkin.

1. Matn materiallari rasm materiali bilan to’ldiradi.
2. Rasm materiallari matndan olingan materiallar bilan to’ldiriladi.
3. Rasm va matn bir-birini to’ldiradi. Rasmdagi materiallar betaraf bo’lib qoladi.
4. Matn va rasmdagi materiallar bir-biri bilan uyg’unlashgan bo’ladi. Matnni rasmsiz, rasmni matnsiz tasavvur qilish qiyin. Bu ko’proq test kartalariga bog’liq. O’quvchilarni matn va ko’rgazmani uyg’unlashgan holda tahlil qila olishlariga o’rgatish kerak.

1. Sxema, grafik, diagramma mavzusini o’qing.
2. Ularda nima tasvirlangan?
3. Ularda qanday o’lchov birliklaridan foydalanilgan?
4. Grafikning gorizontal yo’nalishida nima aks etgan?
5. Grafikning vertikal yo’nalishida nima aks etgan?
6. Sxema, grafik diagramma nimalarni qiyoslash mumkin?
7. Yuqoridagilar bo’yicha xulosalar qiling.

Grafik sxemalar bilan ishlashda avvalo o’quvchilarni ulardagi belgilar mazmuni bilan tanishtirish kerak. Sxema, grafiklar bilan ishlashda o’qituvchi rahbarligi albatta bo’lishi shart. Illyustratsiyalar bilan ishlashda o’quvchilarni darslik matni mazmundagi nazariy bilimlarni eslashlari zarur. Shundagina nazariy bilimlarni eslashlari zarur. Shundagina dialektikaning eng muhim qonuniyati nazariyani amaliyot bilan bog’lash imkoniyatiga ega bo’ladi. Geografiya darsliklari raqamli materiallarga ham juda boy. Bular tog’larning balandligi, daryolar o’zunligi, mamlakatlar o’zunligi, mamlakatlar maydoni, aholisi, aholi zichligi, tabiiy o’sish ko’rsatkichlari, statistic, iqtisodiy ko’rsatkichlar, qishloq xo’jaligi mahsulotlari tannarxi va h.k.

Darslikdagi raqamli materiallar ularni yodlash uchun emas balki:

a) o’quvchilarga geografik ob’yektlarning hajmi, ko’lami, kattaligi haqida tasavvurlar hosil qilishda.

b) Statistik ko'rsatkichlar asosida iqtisodiy geografik tavsifnomalar yozishda.

c) Unchalik murakkab bo'lmagan jadvallarni o'qish asosida o'quvchilarda statistik ko'nikmalar shakllantirishda yordam beradi va juda qo'l keladi.

Geografiya darsliklari matnlari raqamli materiallar bilan to'ldirib tashlanmasligi kerak. Faqat ularda aniq va qiyoslovchi raqamlar berilishi maqsadga muvofiq. Mamlakatlar va ularning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari geografiya tizimiga kiruvchi fanlar tomonidan doimiy ravishda o'rganilib kelingan. Ayniqsa, geografiya fanlar tizimida iqtisodiy-ijtimoiy geografiyaning qaror topishi bilan bu masalaga qiziqish yanada kuchaydi. Chunki iqtisodiy-ijtimoiy geografiya ishlab chiqarish kuchlarining hududiy joylanish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan bo'lib, jahon davlatlarining iqtisodiy ijtimoiy rivojlanishi uning hududidagi ishlab chiqarish kuchlarini to'g'ri joylashtirilishi va ulardan samarali foydalanilishiga bog'liq.

	Jahon siyosiy xaritasi .

1. Ma'ruzani o'qitishtexnologiyasi

Vaqti– 2 soat	O'quvchilarsoni: 20-60 nafar
O'quvmashg'ulotiningshakli	Ma'ro'za, B.B.B. jadvali.
Ma'ro'zamashg'ulotiningrejas	1. Fanning rivojlanish jarayoni. 2. Jahon siyosiy haritasi, uning asosiy xususiyatlari. 3. Jahon siyosiy haritasining shakllanish bosqichlari. 4. So'nggi yillarda jahon siyosiy haritasida yo' bergan o'zgarishlar.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Jahon siyosiy haritasining shakllanishi, unga ta's etuvchi omillar, uning tarixiy o'zgarish jarayoni to'g'risida o'quvchilarda aniq tasavvu hosil qilish.	
Pedagogik vazifalar: - Fanning rivojlanish jarayonir tahlilini qiladi. - Jahon siyosiy haritasi to'g'risid ma'lumot berish; - Jahon siyosiy haritasining tur tarixiy davrlar davomida o'zgari	O'quv faoliyatinnig natijalari: **Talaba:** - Fanning rivojlanish jarayonini tahlili qila oladi. - Jahon siyosiy haritasi haqida gapirib beradi; - Jahon siyosiy haritasining o'zgarishini tahl qiladi;

borishi haqida fikr yuritish; - So'nggi yillarda jahon siyosi xaritasidagi o'zgarishlar haqid ma'lumotlar berish;	- So'nggi yillarda jahon siyosiy xaritasidag o'zgarishlar haqida qiyosiy ma'lumotlar beradi;
O'qitishuslubivatexnikasi	Blits-so'rov, B.B.B. jadvali
O'qitishvositalari	O'quv fani bo'yicha o'quv metodik majmua proyektor, doska, bo'r.
O'qitishshakli	Frontal, jamoa, guruhiy.
O'qitishsharoitlari	Jihozlanganauditoriya.

Ma'ro'zamashg'ulotiningtexnologikxaritasi

Bosqichlar vaqti	**Faoliyatmazmuni**	
	o'qituvchi	**Talaba**
1-bosqich. **Kirish** **(10 min)**	1.1. O'quv mashg'ulotining mavzu v rejasini ma'lum qiladi (1-ilova Erishadigan natijalar bilan tanishtirad Mazkur mashg'ulot muloqot tarzd o'tishini e'lonqiladi.	1.1. Eshitadilar va yozib oladilar
2-bosqich. **Asosiy** **(60 min)**	2.1. O'quvchilar e'tiborini rejadag savollar va ulardagi tushunchalarg qaratadilar. Blits-so'rov o'tkazadi (2 ilova). 2.2. Bilimlarni yanada aniqlashtirish maqsadida B.B.B. jadvalini daftarg chizishni taklif etadi (3-ilova). Doskag chiqaradi. 2.3. Muammoli savollarni o'rtaga tashlaydi va ularni birgalikda o'qishga chorlaydi: **1.Jahon siyosiy xaritasidagi en qadimiy o'zgarishlar qaysi davrlarg to'g'ri keladi?** 27 **2. XX asrda jahon siyosiy xaritasid eng ko'p o'zgarishlar yo'z berishig**	2.1. O'quvchilar javob beradila daftarlariga yozadilar. 2.2. Muammoga e'tiborı qaratadilar va yozib oladilar. 2.3. Yozib oladilar v o'zbilimlari bilan solishtiradilar. 2.4. Ma'ro'zaga e'tiborı qaratadilar va yozib oladilar.

	nimalar sabab bo'ldi? 2.4. Mavzu yo'zasidan muhokam qilingan masalalar umumlashtirilib qisqacha ma'ro'za o'qiladi.(4,5,6-ilova)	
3-bosqich **Yakuniy** **(10 min)**	3.1. Mavzuga xulosa qiladi. 3.2. Rejadagi natijaga erishishda fao ishtirokchilarni rag'batlantiradi. 3.3. Mustaqil ish uchun vazifa berad «Dunyo siyosiy haritasinin shakllanishi» mavzusida esse yozishn topshiradi(5-ilova).	Eshitadilar, o'z javoblarin to'g'rilaydilar. Yozib oladilar.

REJA:

1. **Fanning rivojlanish jarayoni.**
2. **Jahon siyosiy haritasi, uning asosiy xususiyatlari.**
3. **Jahon siyosiy haritasining shaкllanish bosqichlari.**
4. **So`nggi yillarda jahon siyosiy haritasida yuz bergan o`zgarishlar.**

O`quv mashg`ulotining maqsadi: ***Jahon siyosiy haritasining shaкllanishi, unga ta'sir etuvchi omillar, uning tarixiy o`zgarish jarayoni to`g`risida talabalarda aniq tasavvur hosil qilish.***

Jahon siyosiy xaritasi global miqyosdagi bir necha siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllangan. Shulaming ichida Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari hamda ularning oqibatlari bilan bog'liq holda davlatlaming vujudga kelishi, mustamlaka tizimining yemirilishi hamda bir necha o'nlab mustaqil davlatlaming barpo bo'lishi, qo'shilmaslik harakatining rivojlanishi va boshqa jarayonlar e'tiborga loyiqdir.

Jahon siyosiy xaritasining shakllanishida XX asr 80-yiIlarining so‘nggi va 90-yillarining boshlarida bo‘lib o‘tgan siyosiy voqealar: ikki nemis davlatining qo‘shilib, yagona Germaniya davlatining tashkiJ etilishi, Chexoslovakiya o'mida Chexiya va Slovakiva mustaqil respublikalarining barpo bo'lishi, Yugoslaviya Sotsialistik Federativ Respublikasining parchalanib ketishi natijasida suvcren Xorvatiya, Sloveniya, Makedoniya, Bosniya va Gersogovina, Scrbiya hamda Chemogoriya davlatlarining shakllanishi, va ayniqsa, sobiq Ittifoqning parchalanib ketishi oqibatida. dastlab Litva, Latviya va Estoniya. keyinchalik esa Rossiya Federatsiyasi, Ukraina, Belomssiya, Moldova, Gruziya, Armeniya. Ozarbavjon, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va 0‘zbekiston respublikalarining mustaqil davlatlar sifatida dunyo siyosiy xaritasida o‘z o‘rinlariga ega boMishlari juda muhim ahamiyat kasb etdi.

Jahonning siyosiy kartasi

Dunyo siyosiy xaritasidagi davlatlar va mamlakatlar nisbati hamda soniga dastlab (1997-yil 1-iyulda) Buyuk Britaniya mustamlakasi Gonkong (Syangan)ning, keyinchalik (1999-yil dekabr oyida) Portugaliya mustamlakasi Makao (Aomin)ning Xitoy Xalq Respublikasi tarkibiga kirishi. 2000- yilda esa BMT tomonidan Indoneziya tarkibida bo'lgan Sharqiy Timorga alohida maqom berilishi hamda 2008-yilda Chemogoriyani Serbiya va Chemogoriya Fcderatsiyasidan chiqib, mustaqillikka erishishi ham ma'lum ta’sir ko'rsatdi. Hozirgi dunyoning siyosiy kartasida 250 dan ortiq davlatlar mavjud. Jahoni mamlakatlari faqat maydonining katta-kichikligi, geografik o’rni bilangina farq qilib qolmay, balki sotsial – iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko’ra ham bir-birlaridan farq qiladi.

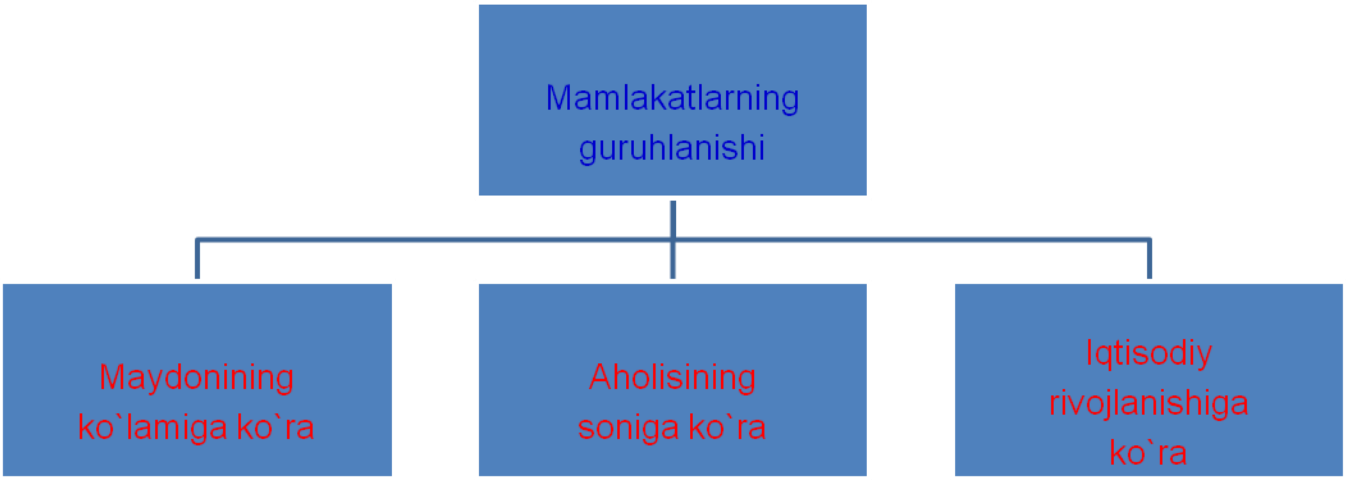

Jahoni mamlakatlarining rivojlanish darajasiga ko’ra iqtisodiy rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga ajratish qabul qilingan. Biroq keyingi yillarda rivojlanayotgan mamlakatlarning ayrimlari o’zlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko’ra rivojlangan davlatlardan ham o’zib ketmoqda. Shu sababli keyingi yillarda BMT tomonidan jahoni mamlakatlarini guruxlarga ajratishda quyidagi ko’rsatgichlar asos qilib olinmoqda:

- mamlakatda axoli jon boshiga to’ђri keladigan yalpi ichki maxsulot (YaIM) miqdori;
- yalpi ichki maxsulotda qayta ishlovchi sanoat maxsulotining ulushi;
- axolining savodxonlik darajasi va turmush darajasi.

Shunga ko’ra jahoni mamlakatlari quyidagi guruxlarga ajratiladi:

- sanoati rivojlangan mamlakatl

- rivojlanayotgan mamlakatlar,

- o’tkinchi iqtisodiyotli mamlakatlar.

Sanoati rivojlangan mamlakatlar. Ularda 1 milliardan ortiq axoli yashaydi. Ular ulushiga jahoni YaIMning 50 % to’g’ri keladi.Yalpi chki maxsulot axoli jon boshiga 10-25 ming dollarni tashkil qiladi. Jahoni xo’jaligidagi roli bo’yicha ularni quyidagi guruxlarga bo’lish mumkin:

-“Sakkizlik” (AQSh, Yaponiya, Rossiya, Fransiya, Germaniya, Italiya, Kanada, Buyuk Britaniya) davlatlari.

-G’arbiy Yevropaning uncha katta bo’lmagan rivojlangan mamlakatlari;

-Ko’chma kapital (Avstraliya, JAR, Isroil) mamlakatlar.

Rivojlanayotgan mamlakatlar. Ularga yer yuzisi axolisining 70 % i, jahoni meniral xom-ashyo maxsulotlarining 50 %i to’g’ri keladi. Jahoning sanoat eksporteda ularning ulushi 30% ni tashkil qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyotining past darajadaligi, ko’p ukladlilik (natural, maydatovarlik, xususiykapitalistik, davlatxo’jaligi), jahoning bozorida qishloq xo’jaligi xom-ashyosi va meniral yarim fabrikatlar bilan tovar almashish, madaniy vositalarning yetishmasligi xarakterlidir.

Rivojlanayotgan mamlakatlar quyidagi guruxlarga bo’linadi:

-Lotin Amerikasi, Tinchokeani va Osiyo xududidagi yangi industirial mamlakatlar. Ularga Argentina, Braziliya, Venesuella, Meksika, Urugvay, Singapur, JanubiyKoriya, Tayvan kabi mamlakatlar kiradi.

-**Nefteksportqiluvchi** OPEK mamlakatlari (Katar, Quvayt, Baxreyn, Jazoir, Venusuela, Indoneziya, Eron, Iroq, Liveya, Negiriya, Birlashgan Arab Amirliklari, SaudiyaAribistonivaboshkalar); [31]

-**Demografik jihatdan gigant davlatlar**Xitoy, Xindiston, Pokiston, Indoniziya.

-Sustrivojlanganmamlakatlar-Avgoniston, Bangladish, Benin, Burkino-Faso, Niger, Somali,Chad, MarkaziyAfrikaRespublikasivaboshqalar.

O’tkinchi iqtisodiyotli davlatlar(Sharqiy Yevropa mamlakatlari va MDX)

Ulardan tashqari norasmiy ravishda markazlashgan rejali iqtisodiyotli davlatlarni ham ko’rsatish mumkin. Bularga Vetnam, KXDR, Kuba misol bo’ladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, keltirilgan jahon mamlakatlarining tepologiyasi shartli bo’lsada, ular insoniyat sevilizatsiyasi taraqqiyoti istiqbollarini belgilashda juda zarurdir.

Dunyo siyosiy kartasining shaklllanishini quyidagi davrlarga bo’lish mumkin:

Jahon siyosiy xaritasi 5 bosqichda shakllangan

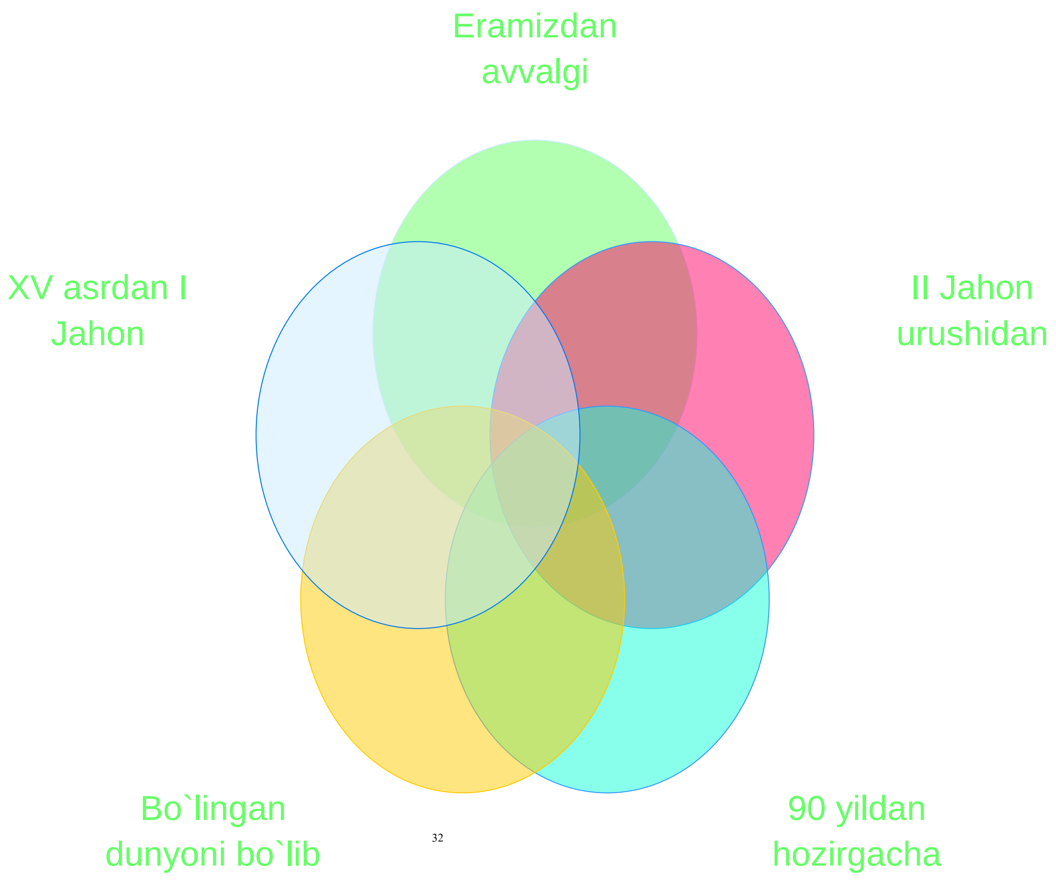

Dunyoning siyosiy xaritasida 1990 yilda Germaniyaning birlashishi haqiqiy qurolsizlanishning boshlanishi Varshava shartnomasi tashkilotining tarqatib yuborilishi NATOning asosan siyosiy ittifoqqa aylantirilishi kabi muhim jarayon va hodisalar o`z aksini topdi.

Siyosiy xaritalardagi eng muhim iboralardan biri “Davlat hududi” tushunchasidir. Davlat hududi bu yer sharining ma`lum mustaqil davlat ixtiyorida bo`lgan qismidir. Davlat hududiga quruqligi, yer osti suvlik va havo bo`shlig`i kiradi. Suvlik hudud ichki va hududiy suvlarga bo`linadi. Dunyo okeanida 12 dengiz mili, ayrim holatlardagi 200 miligacha bo`lgan yerlar davlat hududiga kiradi. Bundan tashqari kemalar, samolyotlar, ichki qismi, suv osti kabellari davlat tashqarisida bo`lsa ham uning yuridiksiyasida qoladi.

Davlat hududi va siyosiy xaritasini o`zgarishida “Qaynoq nuqtalar”ni roli katta. Dunyoda bunday joylarga Hindistonni Kashmir shtati, Checheniston, Yugoslaviya kabilarni kiritish mumkin. Bu nuqtalarda suveren (franso’zcha - mustaqil) - siyosiy mustaqil davlatlarning davlat chegaralari o`zgarishi mumkin. Hududning kattaligiga ko`ra dunyoda har birining maydoni 3 mln kv.km.dan ortiq 7 ta eng katta mamlakatga ajratiladi. Ularning yalpi maydoni yer yo’ziidagi quruqlikning 1/2 qismidan ortig`ini egallaydi.

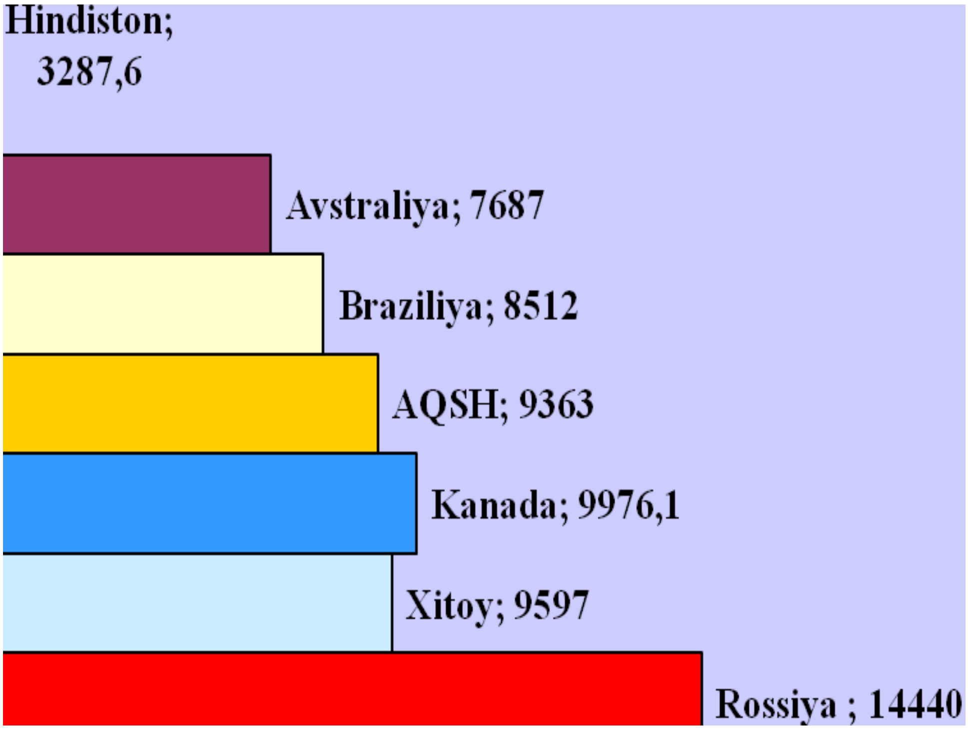

Hozirgi vaqtda davlatlami ularning daromadlari bo‘yicha ayrim guruhlarga ajratish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Davlatlarni iqtisodiy daromadlari bo‘yicha guruhlash «Jahon Banki Atlasi» metodikasi doirasida amalga oshirilgan. Unga binoan jahon mamlakatlari aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi milliy daromadiga ko‘ra 4 ta guruhga taqsimiangan:

1. Past daromadli - 935 AQSH dollaridan kam;
2. O'rtacha daromadli — 936—3705 AQSH dollari doirasida o‘zgaruvchi mamlakatlar guruhi;
3. Daromadi o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqori, ya’ni 3706 dollardan 11455 dollargacha bo£lgan doirada o‘zgaruvchi mamlakatlar guruhi;
4. Yuqori daromadli mamlakatlar, ularda aholi jon boshiga 11456 AQSH dollaridan ortiq milliy daromad to‘g‘ri keladi *(World Development Report, 2009).*

Ana shu metodik yondashuvdan kelib chiqqan holda jahon mamlakatlari yuqori daromadlidan past daromadliga qarab 4 ta guruhga bo‘lingan.

Birinchi (yuqori daromadli) guruhga 62 mayda, kichik, katta va yirik mamla-katlar kiradi. Bulaming ichida mayda Farer orollari, Guam, Aruba kabi mamlakatlar bilan bir qatorda, iqtisodiy salohiyati ulkan AQSH, Buyuk Britaniya, Kanada, Fransiya va boshqa davlatlar ham bor.

Ikkinchi guruhni milliy daromadi aholi jon boshiga 3706 dollardan 11455 dollargacha o‘zgaruvchi mamlakatlar (umumiy soni 41 ta) tashkil etadi. Shundaylar qatoriga Polsha, Meksika, Venesuela, Livan, JAR, Malayziya kabi mamlakatlar bilan birga kichik va juda kichik Amerika Samoasi, Fiji, Mayotta mamlakatlari ham kiradi.

Uchinchi guruh Xitoy, Indoneziya, Filippin, Armeniya, Ozarbayjon, Ukraina, Kiribati, Vanuatu, Sharqiy Timor va boshqa mamlakatlardan ibo- rat.

ToWtinchi guruhga Kambodja, K.XDR, LXDR, Myanma, Vyetnam bilan birga Qirg‘iziston, Tojikiston, Yaman kabi mamlakatlar kiritilgan.

Aholi jon boshi hisobiga yalpi milliy mahsulot AQSH dollari hisobida

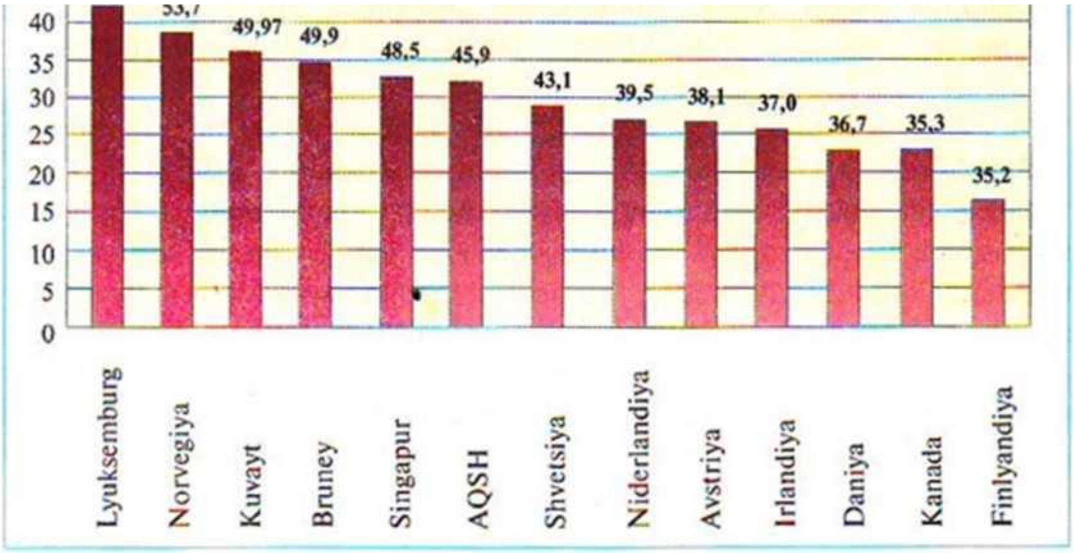

Jahon mamlakatlari iqtisodiy ko‘rsatkichdan tashqari demografik, geografik, geosiyosiy va boshqa turdagi salohiyatiga binoan ham ayrim guruhlarga ajratiladi.

Xitoy- 120 518 100

Xindiston- 913 600 000

AQSH- 260 329 000

Indoneziya- 189 907 000

Braziliya- 159 143 000

Rossiya- 148 366 000

Pokiston- 126 284 000

Yaponiya- 124 959 000

Bangladesh- 122 210 000

Nigeriya- 119 328 000

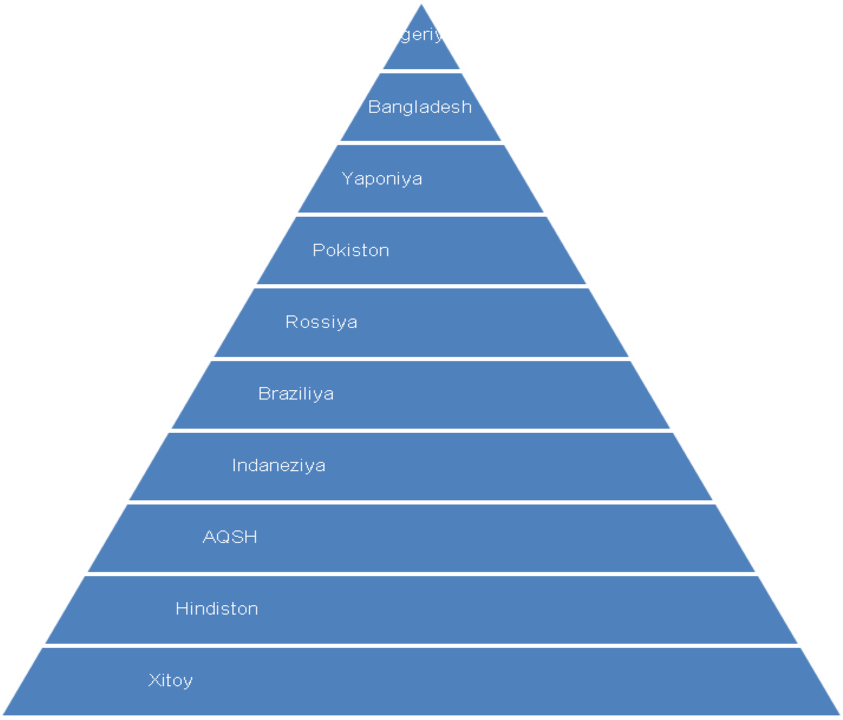

Jumladan, iqtisodiy rivojlangau birinchi guruh mamlakatlari ichidagi AQSH, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Kanada ikkinchi guruhga mansub Rossiya bilan birga ulkan iqtisodiy, demografik, geosiyosiy, harbiy va hududiy salohiyatga ega «Sakkizlik davlatlari»ni tashkil qiladi.

Iqtisodiy rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar. Jahon mamlakatlari faqat maydonining katta kichikligi va geografik o`rnigagina emas, balki sosial-iqtisodiy rivojlanish daradjasiga ko`ra ham bir-biridan farq qiladi. Mamlakatlarning rivojlanish darajasiga ko`ra: a) iqtisodiy rivojlangan va b) rivojlanayotgan mamlakatlar toifasiga bo`lish qabo'l qilingan. BMT iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan mamlakatlarga Yevropa, Osiyo, Afrika, Shimoliy Amerika, Avstraliya va Okeaniyaning jami 60 ga yaqin mamlakatlarini kiritgan. Bularning iqtisodiy va aholi jon boshiga to`g`ri keluvchi yalpi ichki mahsulotni ancha ko`pligi bilan ajralib turdi. Bulardan birinchi guruhini AQSH, Yaponiya, GFR, Fransiya, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada va Ispaniyadan iborat "G`arbning katta yettilik mamlakatlari" tashkil etadi. Bular g`arb dunyosining yetakchi mamlakatlari bo`lib katta miqyosdagi iqtisodiy va siyosiy faoliyati bilan ajralib turadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarning ikkinchi kichik toifasiga kamroq rivojlangan mamlakatlar, birinchi galda Yevropa mamlakatlari kiradi. Bu mamlakatlar har birining siyosiy iqtisodiy qudrati uncha katta bo`lmasa ham, lekin umuman olganda ular jahon ishlarida katta shu bilan birga tobora ortib borayotganligi ahamiyat kasb etadi. Ularning ko`pchiligida aholi jon boshiga to`g`ri keladigani ichki yalpi mahsulot, katta yettilik mamlakatlaridagiga tengdir. Sobiq ittifoqni parchalash natijasida 1991 yil oxirida barpo bo`lgan mustaqil davlatlar hamdo`stligiga (MDH) kirgan mamlakatlar alohida toifaga kiritilgan. Qolgan barcha mamlakatlarni va BMT hududlari rivojlanayotgan mamlakatlar toifasiga kiritiladi. Ular butun yer yo'ziini quruqlik maydoni 1/2 qismini egallaydi. Aholisi esa dunyo aholisi sonining yarmidan ortig`i, Hitoyni qo`shib hisoblaganda 70 % ni tashkil etadi**.** «Sakkizlik davlatlari»ning oʻrtacha har biriga salkam 5 mln. km^2 maydon, qariyb 110 mln. aholi, 4 trln. dollarga yaqin YalM hamda deyarli 1,5 trln. dollarga teng tovar aylanmasi toʻgʻri keladi. Eng muhimi, ushbu davlatlarda jahon YalM ning 53% i jamlangan.

DUNYONING RIVOJLANGAN SAKKIZLIK DAVLATLARI

«Sakkizlik davlatlari»ning jahon miqyosidagi (iqtisodiy-demografik ko‘rsatkichlari bo‘yicha) o‘rni va ahamiyati (2007-y.)

	Maydoni, mln.k	Aholi soni	YalM hajmi	Aholi jon boshiga	Eksport-import aloqasi		
					Eksport,	Import, trln	Tovar aylanmas
Jahon	149.0	667	52,6	8	1401	13910	27920
Shu jumladan:	38,2	867	31.3	36	5448	5989	11437
Ulushi, %	21.1	13,0	59,5	3,9	38.9	43,1	41,0

Juda katta va turfa qiyofaga ega "uchinchi dunyo" mamlakatlari ichki sharoiti jihatdan xilma-xildir. Ular bir qancha toifalarga ajratiladi.

1. Tayanch mamlakatlari (Hindiston, Braziliya, Meksika).
2. Yangi sanoatlashgan mamlakatlar: (Koreya, Tayvan, Gonkong, Singapur).
3. Tashqariga neft chiqaruvchi mamlakatlar (Saudiya Arabistoni, Quvayt, katar, BAA).
4. O`z taraqqiyotida sezilarli darajada orqada qolayotgan.
5. BMT tasnifiga ko`ra eng kam rivojlangan mamlakatlar (42 ta) (Neopal, Mali, Chad, Efiopiya, Somali va h…).

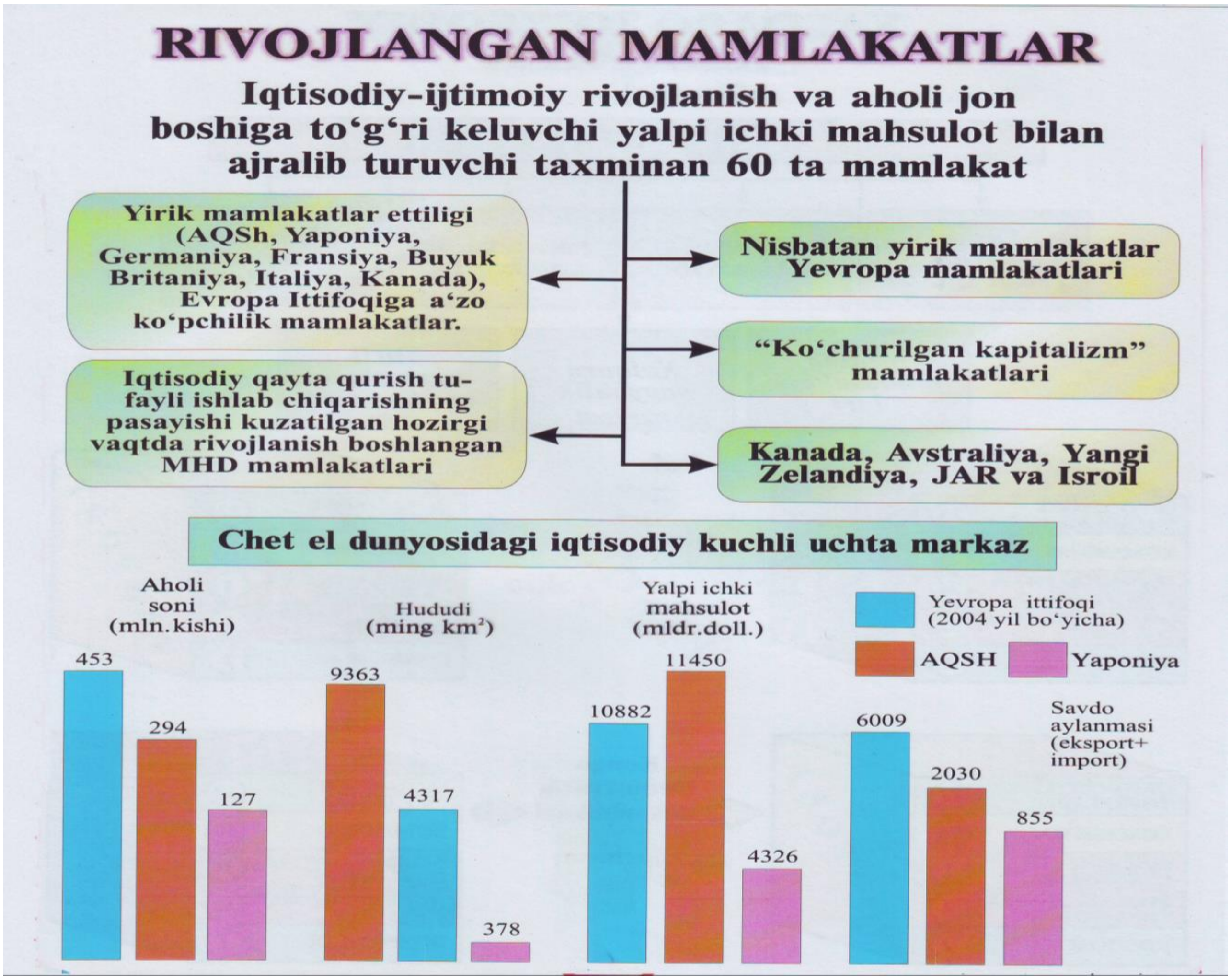

Hozirgi zamon xalqaro munosabatlari va dunyoning siyosiy xaritasi. 80-yillarning ikkinchi yarmida munosabatlarda qrama-qarshi to’rgan mamlakatlarda bir-birini tushunish va hamkorlikka o`tish boshlandi. O`zaro ishonchsizlik, xavfsirash va dushmanlik o`rnga yaxshi qo`shnichilik qaror topa boshladi. Bu jarayon MDH bilan AQSH, Yevropa davlatlari, Osiyo -Tinch okeani regioni (OTR), boshqa hududlar munosabatlarida aks etdi.

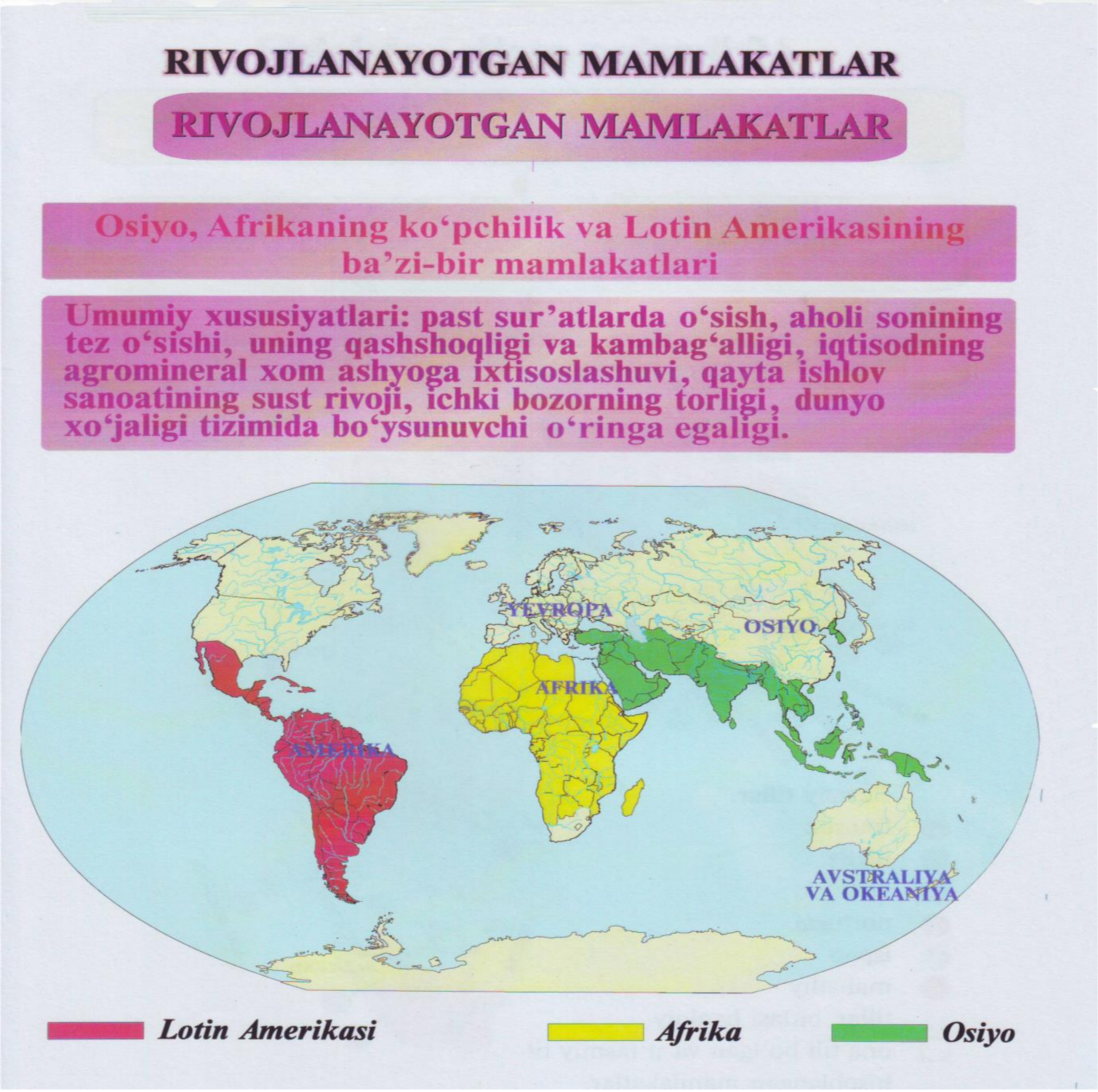

Dunyoning siyosiy xaritasi

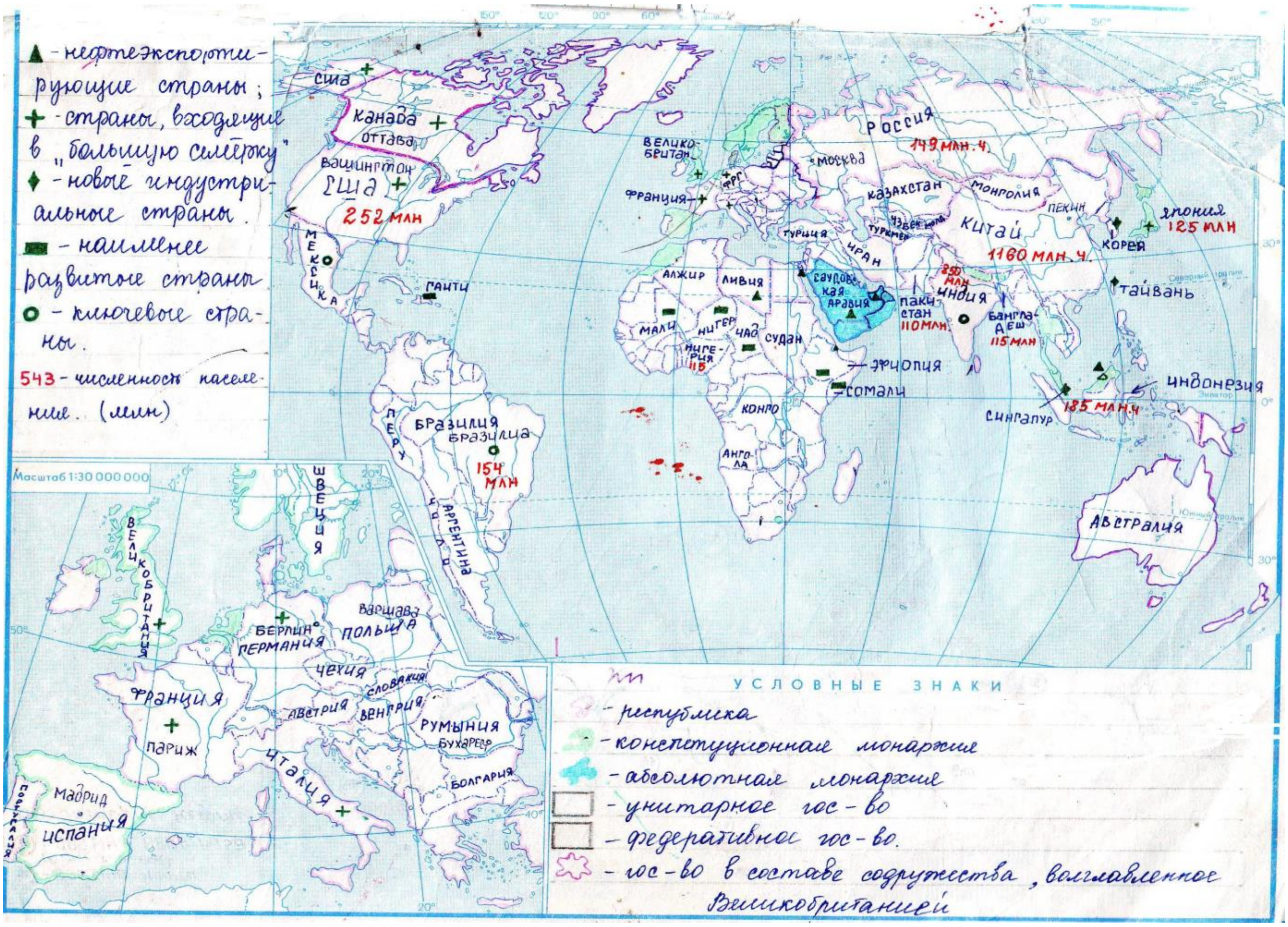

<u>Blits-so’rovsavollari</u>

Siyosiy xarita

Eng qadimity imperiyalar

Quldorlik davri davlatlari

Feodalizm davri davlatlari

I Jahon urushi

II Jahon urushi

40

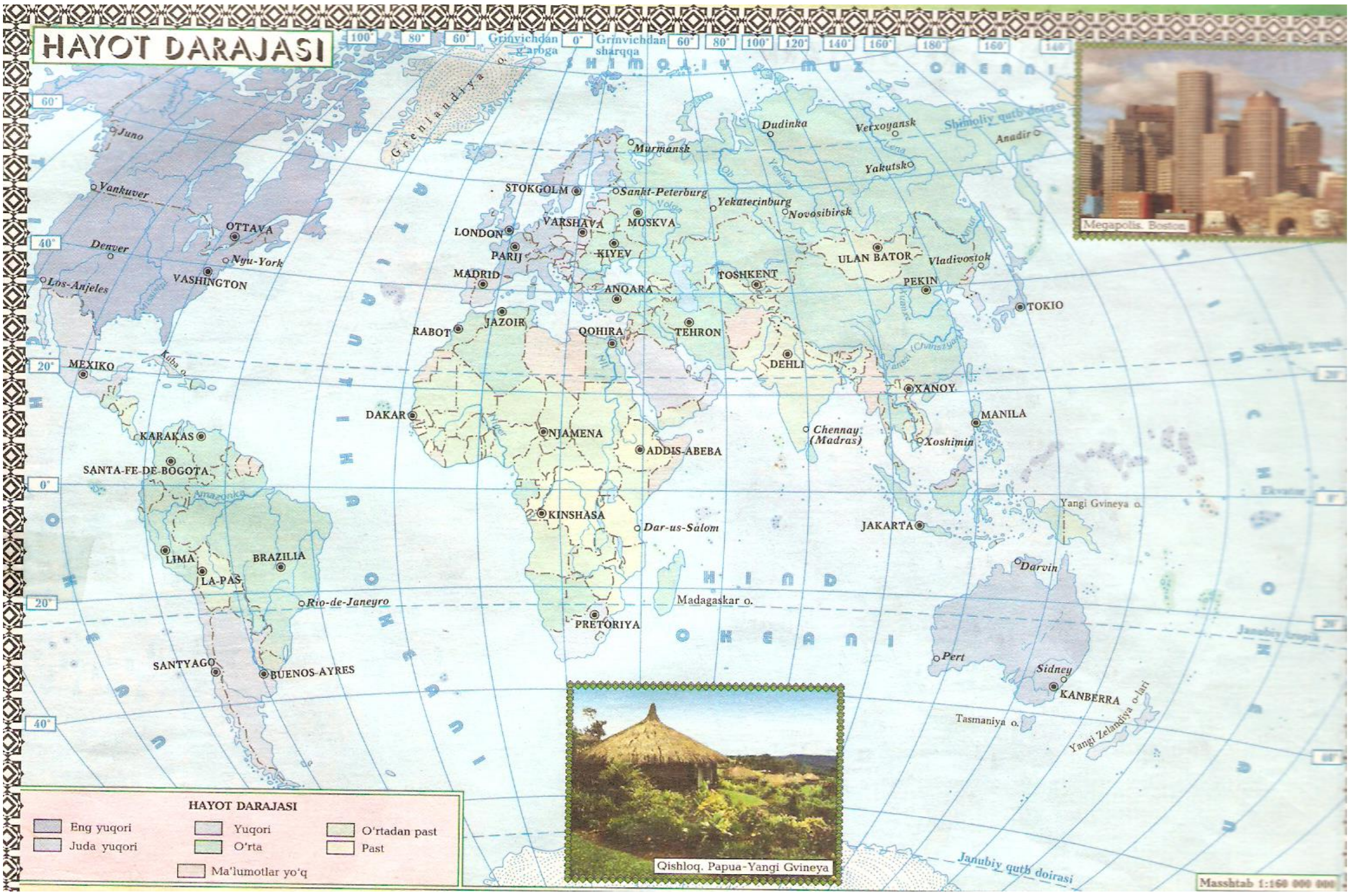

Mavzu bo'yicha nazorat savollari

Savollar	Javoblar
1. Mamalakatlarni guruhlashtirish xususiyatlarini aytib bering?	
2. Davlat to'zumi bo'yicha davlatlarni guruhlashtiring?	
3. Dunyo mamlakatlari davlat to'zumining shakllanishida I-Jahon urushi qanday ahamiyatga ega bo'ldi?	
4. Dunyo mamlakatlari davlat to'zumining shakllanishida II -Jahon urushi qanday ahamiyatga ega bo'ldi?	
5. Parlamentar respublikalarga misol keltiring. 41	
6. Dunyo mamlakatlarida yo'zaga kelayotgan siyosiy nizolar jahon siyosiy	

kartasining o'zgarishiga ko'rsatayotgan ta'siri haqida qanday fikrdasiz?	
7. Federativ davlatlar jahon davlatlari orasida necha foizini tashkil etadi?	
8. Qaysi davlatlar ko'chirma kapitalizm davlatlari hisoblanadi?	

B.B.B. texnikasi

№	**Mavzusavoli**	**Bilaman**	**Bilishnixohlayman**	**Bildim**
1	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Jahon siyosiy xaritasi			
3	Qadimiy Rim imperiyasi			
4	Qadimiy Yevropa davlatlari			
5	Makedonskiy bosqini natijasida siyosiy xaritaning o'zgarishi			
6	Buyuk geografik kashfiyotlar va siyosiy xaritadagi o'zgarishlar			
7	Avstriya-Vengriya imperiyasi			
8	O'zbekistonning siyosiy ma'muriy to'ziilishi			

2.2.Jahonning siyosiy kartasi mavzusini o'qitishda "Zinama-Zina" o'yini 1-soatli noananaviy dars ishlanmasi.

.Fanning tadqiqot ob'ekti bo'lib, jahon mamlakatlari hisoblanadi. Mamlakatlarning geografik o'rin, tabiiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy resurs xususiyatlari va ulardan foydalanish, ularning iqtisodiy ijtimoiy rivojlanishi va unga ta'sir etuvchi omillar, ichki iqtisodiy tafovvutlar va ularni kelib chiqish sabablarini o'rganish fanning asosiy vazifasi hisoblanadi. Dunyoning siyosiy kartasi esa bu fanning siyosiy predmetidir. Geografiya eng qadimiy fanlar sirasiga kirishiga qaramay, uning iqtisodiy yo'nalishi rivojlanishi nisbatan keyingi davrlarga to'g'ri keladi. 1760 yil M.Lomonosov birinchi marotaba geografiya fanlari tizimida iqtisodiy geografiya yo'nalishini shakllantirish zarurligi haqida o'z fikrlarini bildirib, ularni ilmiy jihatdan asoslab berganiga qaramay, ushbu yo'nalish fan bo'lib shakllanishi uchun deyarli ikki asr vaqt ketdi. 1929 yil Moskva davlat universitetida N.N.Baranskiy tomonidan birinchi iqtisodiy geografiya kafedrasi tashkil etildi. Oradan besh yil o'tkach, I.A.Vitver rahbarligida mazkur kafedra negizidan chet mamlakatlar iqtisodiy geografiyasi kafedrasi ajralib chiqdi va mustaqil faoliyat olib bora boshladi. Ular turli mamlakatlar va mintaqalardagi iqtisodiy, ijtimoiy rivojlanish holati, uning xususiyatlarini turli statistik ma'lumotlar asosida tahlil etib, ular asosida ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqqanlar va fanninng rivojlanishiga katta xissa qo'shganlar. O'zbekistonda jahon mamlakatlari iqtisodiy ijtimoiy geografiyasi faniningsh rivojlanishi 1950 yillarga to'g'ri keladi. Uning rivojlanishiga Z.Akromov, A.Soliyev, A. Qayumov kabi olimlar katta xissa qo'shganlar. Ushbu fanning rivojlanishda tarixiy, mantiqiy qiyoslash, tahliliy, kartografik, statistik usullardan keng foydalaniladi. Jahon siyosiy xaritasi – dunyo mamlakatlarining siyosiy va ma'muriy bo'linishi tasvirlangan xaritalar. Bunday kartalarda siyosiy va ma'muriy chegaralar, poytaxtlar, ma'muriy markazlar, shuningdek, aholi manzilgohlari va aloqa yo'llari tasvirlanadi.

Siyosiy kartaning ahamiyati shundan iboratki, u mamlakatlarning xalqaro miqyosda tutgan o'rnini, ichki siyosiy–ma'muriy strukturasi xususiyatlarini o'zida

43

aks ettiradi. Chunki xar qanday mamlakatlar va xalqlarning butun xayoti ularning siyosiy chegaralari, belgilangan o'z xududlarida o'tadi. Xar bir mamlakatning ma'lum bir chegara doirasida ega bo'lganligi dunyoning siyosiy kartasini keltirib chiqaradi. Shunday ekan jahoni siyosiy kartasining shakllanishi o'zoq davom etadigan tarixiy jarayon bo'lib, u kishilik jamiyati rivojlanish bosqichlarini o'ziga aks ettiradi. U ya'ni jahoni siyosiy kartasi asrlar davomida o'zgarib, davlatlarning paydo bo'lishi, parchalanib ketishi, chegaralarining o'zgarishi, yangi yerlarning kashf qilinishi, mustamlaka etilishi, metropoliya va mustamlakalarning paydo bo'lishi, dunyoni bo'lib olish va qayta taqsimlanishni o'zidi aks ettiradi. Shu sababli ham, dunyoning xozirgi zamon siyosiy kartasi–bu siyosiy geografiyaning o'rganish predmeti xisoblanadi. Siyosiy geografiya esa iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning bir tarmoђi xisoblanadi.

Dunyosiyosiy kartasi shakllanishi 5 davrga ajraladi:

Dunyosiyosiyxaritasiningshakillanishbosqichlari..

1. **Qadimgidavir ilk davlatlarningpaydobo'lishidan**
2. milodning Vasirgacha.

2.O'rtaasirlardavri (V–XVI asirgacha)

3. **Yangi davir,** (XVI asrdan XX asrboshlarigachabo'lgan)

4. Eng yangi davr (birinchi jahon urushining tugashi va 1917 yil Rossiyada Oktyabr to'ntarishidan boshlab, jahon urushi vaurushdankeyingi 1985 yillargachabo'lgan)

5. Engyangidavr (ikkinchibosqichi (1985 yillardan to-hozirgidavirgachabo'lgan)

Dunyoning siyosiy kartasining shakllanish muammolari V.A.Kolosov (1988 y.), K.Ye.Sarokin (1996 y.), M.M.Golubchik (1998 y.), Yu.N.Gladkiy, S.B.Lavrov (2001 y.), Q.Aberqulov (2000 y.) va boshqalarning ishlarida o'z aksini topgan. Ushbu olimlarning fikriga ko'ra, dunyo siyosiy kartasining shaklllanishini quyidagi davrlarga bo'lish mumkin: qadimgi, o'rta asrlar, yangi, eng yangi va xozirgi zamon.

Jahonning iqtisodiy - ijtimoiy geografiyasi ijtimoiy fan bo`lib, u aholi va xo`jalikni umuman butun dunyoda, ayrim hududlar, mamlakatlarda rivojlanish va joylashish qonuniyatlarini tadqiq etadi. Bu fan xalqaro munosabatlarga, insoniyat bilan tabiatning o`zaro aloqalari, bu jahon muammolarga oid masalalarga ham to`xtalib, jahon taraqqiyotining hozirgi bosqichining yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu fanning qaror topishi jahonning ko`p geograf olimlari nomi bilan bog`liq. Uning taraqqiyoti ayniqsa N.N.Baranskiy (1881-1968) va I.V.Viter (1891-1966) nomlari bilan bog`liq. Bular faqat yirik olimlar bo`lib qolmasdan maktab darsliklarining ham mualliflaridir.

Jahonning xaritasi asrlar davomida o`zgarib, u davlatlarning paydo bo`lishi va parchalanib ketishini, ularni chegaralarini o`zgartirishini, yangi yerlarni kashf qilinishini va mustamlaka etilishini, metropoliya va mustamlakalarning paydo bo`lishini, dunyoni bo`lib olish va qayta taqsimlanishini aks ettirib kelgan.

Yer yuzaining aholi tomonidan o'zlashtirilishi.

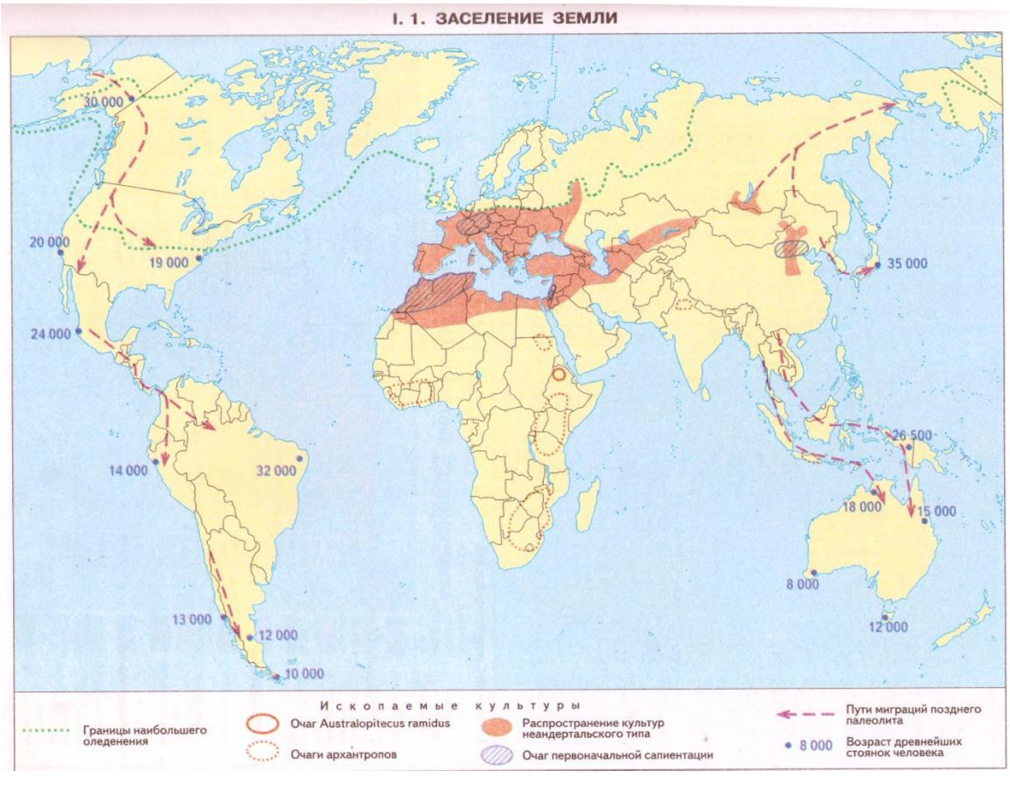

Biroq dunyoni hozirgi siyosiy xaritasi - avvalo siyosiy geografiyani o`rganish predmetidir. Siyosiy geografiya esa iqtisodiy va sotsial geografiyani o`ziga xos tarmog`idir. Geografiya ta’limida dedaktik o’yinlar texenologiyasi o’quvchilarni bilim faoliyatini jadallashtirishni asosiy usullaridan biri sifatida ilgaridan qo’llanib kelinadi. O’quvchilarga geografik o’yinlar orqali bilim berish didaktik o’yinli darslar deb ataladi. Geografik o’yinlarning asosiy xususiyatlari qo’yidagilardan iborat.

1. Geografik o’yinlar bilan dars o’tilganda o’quvchilarda rivojlantiruvchi faoliyat vujudga keladi. Bunda o’yinda ishtirok etayotgan o’quvchilar rollarini, tanlashadi. Masalan, ekspeditsiya o’yinlarida kema darg’asi, boshqaruvchi, ko’zatuvchi, kartograflar, dengizchilar va boshqa rollar

2. Geografik o’yinlar bilan shuhullanish jarayonida ijodiy muxitni va munozarali vazifalarni vujudga kelishi. O’quvchilar geografik o’yin davomida aniq bir rollar va vazifalarni bajarish jarayonida ijodiy ishlar bilan mashg’ul bo’ladi, ma’lum bir muammoli vaziyat vujudga kelsa ularni hamkorlikda yechishadi.

Geografik o’yinlar darsini mavzusi va o’tkaziladigan muddatini o’qituvchi oldindan belgilaydi. O’yinga tayyorgarlik davomida o’qituvchi geografik o’yinlarning tarkibiy to’ziilishini aniqlab oladi. Geografik o’yinlarning tarkibiy to’ziilishiga quyidalilar kiradi: o’yining maqsadi va loyihasini ishlab chiqish; o’yinda ishtirok etadigan personajlarni (rolarni) aniqlash; o’yinda ko’zda tutilgan personajlarni vazifalarini ishlab chiqish; ma’lum bir personajlar bajaradigan vazifalarni metodini ishlab chiqish yoki tanlash; geografik o’yinda ishtirok etadigan personajlar o’rtasidagi munosabatlarni ishlab chiqish. Geografik o’yinlar individual guruxli va ommaviy turlarga bo’linadi. Ularning barchasi ma’lum bir o’quv sharoitlarida qo’llaniladi. Geografik o’yinlar sujetli-rolli, ijodiy, ishbilarmonlik, konferensiya va boshqa turlarga bo’linadi. Syujetli-rolli o’yinlar tabiiy va ishtimoiy- iqtisodiy borliq voqea va hodisalar o’rtasidagi bog’liqlikni o’rganishga yo’naltirilgan bo’ladi. Ijodiy o’yinlar o’quvchilarni avval olgan bilimlariga asoslanib ma’lum bir muammoli geografik masalani didaktik o’yin orqali yechishga mo’ljallangan bo’ladi. Ishbilarmonlik yoki biznez o’yini iqtisodiy va

46

ijtimoiy geografiya darslarida ko'proq qo'llaniladi. Bunday iqtisodiy ijtimoiy va geografik muammolar geografiu o'yinlar yordamida hal qilinadi. Geografiya fanida qo'llaniladigan didaktik o'yinlarni ikkta katta guruhga bo'lishimiz mumkin: a) tabiiy geografik o'yinlar va ijtimoiy-iqtisodiy geografik o'yinlar. Masalan: "Zinama-zina" o'yini.

"Zinama – zina" o'yinini o'tkazish uchun o'qituvchi o'quvchilarni rangli kartochkalar yordamida kichik sonli guruhlarga ajratadi. Har bir kichik guruh uchun sardorlar tayyorlanadi va sardorlar o'yin savollarini olib o'quvchilarga birma-bir berib boradi Agar guruh 4 ta o'quvchidan tashkil topgan bo'lsa, har bir o'quvchi 5 tadan savolga javob berishi lozim. Savollar quidagicha bo'lishi mumkin:

"Jahonning siyosiy xaritasi" mavzusi yo'zasidan "Zinama – zina" didaktik o'yin mashqining savolnomasi.

1. XX asrning 80-yillarning oxiri va 90 – yillarning boshlarida jahon siyosiy kartasida qanday o'zgarishlar ro'y berdi?
2. Chexoslavakiya davlatining o'rniga qanday mustaqil davlat yo'zaga keldi?
3. Nechanchi yil BMT tomonida Sharqiy Timorga maqom berildi?
4. Chernogoriya nechanchi yil Serbiya va Chernogoriya Federatsiyasidan ajralib chiqdi?
5. Hozirda dunyo xaritasida jami necha davlat bor?
6. Bu davlatlarning qanchasi mustamlaka davlat?
7. Siyosiy kartada nechta maqomi yo'q davlat bor?
8. Dunyo mamlakatlarini aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi Milliy daromadga ko'ra necha guruhga bo'lamiz?
9. Yuqori Milliy daromadga ega bo'lgan davlatlar qaysilar?
10. Polsha, Meksika, Livan, JAR larining Milliy daromad hajmiga ko'ra qaysi guruhga mansub?[47]
11. Yuqori Milliy daromadli davlatlarga qaysi davlatlar kiradi?
12. "sakkizlik davlatlar" qaysilar?

13. Ushbu davlatlarning poytaxtlarini ayting.
14. “sakkizlik davlatlar” ni dunyo siyosiy xaritasida joylashgan o’rnini ko’rsatib bering.
15. “sakkizlik davlatlar” lar jahon YaIM ning necha foizini tashkil qiladi?
16. Rossiya “sakkizlik davlatlar” qatoriga kiradimi? Nima uchu n?
17. Kanadada aholi jon boshiga to’gri keluvchi YaMM ning hajmi 2007 – yilda qanchani tashkil etgan?
18. Ko’chirilgan kapitalizm davlatlari qaysilar?
19. “Tayanch davlatlar” guruhiga qaysi davlatlar kiradi?
20. Neftni eksport qiluvchi davlatlar qaysilar?
21. Iqtisodiy jihatdan qoloq davlatlarga misollar keltilring?
22. Osiyo qit’asidagi iqtisodiy jihatdan qoloq davlatlar qaysilar?
23. NATO qanday tashkilot?
24. Dunyo siyosiy kartasidagi monarxiya davlatlar qaysilar?
25. Mustamlaka va yarim mustamlaka davlatlarning dunyo siyosiy kartasidagi sonini ayting.
26. Dunyoda nechta respublika davlat bor?
27. Boshqaruv shakliga ko’ra davlatlar qanday guruhlanadi?
28. Federativ da vlatlarga misollar keltiring.
29. Unitar davlat qanday davlat?
30. Bu tizimdagi davlatlarga misollar keltiring?
31. Bizning mamlakatimiz qanday tizimdagi davlatlar qatoriga kiradi?
32. Sobiq Ittifoq parchalanishi oqibatida dunyo siyosiy karttasida nechta mustraqil davlat paydo bo’ldi?
33. Sobiq Ittifoq parchalanishi oqibatida dunyo siyosiy karttasida paydo bo’lgan mustaqil davlatlarni ayting.
34. Portugaliya mustamlakasi bo’l gan Mokao (Aomin) nechanchi yil Xitoy Xalq Respublikasi tarkibiga kirdi?

35. Yevropa qit’asida joylashgan monarxiya davlatlariga misolar keltiring.

Savollar yonida to'g'ri javob yozilganligi sababli sardorlar o'quvchilarning javoblarini nazorat imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'quvchilar har bir to'g'ri javob uchun bir balldan to'plab jami besh ball to'plashi mumkin. Shundan so'ng o'qituvchi o'quvchilarning to'plagan ballariga qarab qayta guruhlaydi.

Har bir gurun o'z iqtidoriga qarab quidagi topshiriqlarni bajaradi:

1 – guruh savollari

1. Iqtisodiy rivojlangan davlatlar haqida gapirib bering.

2. Bu davlatalrni dunyo siyosiy xaritasidan joylashgan o'rnini ko'rsatib bering.

2 – guruh savollari.

1. OPEK ka a'zo davlatlar haqida ma'lumot bering.

2. Bu davlatlar qaysi hududlarda joylashgan?

3 – guruh savollari.

1. "Tayaqnch davlatlar" guruhiga kiruvchi davlatlar haqida ma'lumot bering.

2. Bu davlatalrni dunyo siyosiy xaritasidan joylashgan o'rnini ko'rsatib bering.

4 – guruh savollari.

1. Iqtisodiy rivojlanmagan davlatlar haqida gapirib bering

2. Bu davlatlarning aksariyati qaysi hududlarda (qit'ada) joylashgan?

5 – guruh savollari.

1. O'zbekiston iqtisodiy salohiyati jihatidan qaysi davlatlar qatoriga kiradi?

2. Iqtisodiy rivojlanayotgan davlatlar haqida ma'lumotlar bering.

O'quvchilar bu topshiriqlarni bajarib bo'lganlaridan so'ng, o'zaro savol javob o'tkazadilar. Har bir guruh o'z topshiriqlarini ko'rgazmali qurollar asosida bayon etadi.

Topshiriqni mukammal bajargan kichik guruhlar rag'bantlantiriladi va g'oliblar aniqlanadi.

Bu o'yinli darslaarning quidagi avzallik tomonlari bor:

1. Ta'lim olish va o'yin faoliyati uyg'unlashgan darslarda o'quvchilarning bilim faoliyati faollashadi, ularda tasavvur, ko'zatuvchanlik, topqirlik rivojlanadi, o'quvchilar tez va mantiqan fikrlashga yo'naltiriladi.
2. Mazkur darslarda o'quvchilar amaliyotdagi eng muhim va dolzarb muamolar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'z bilimlari, ko'nikma va malakalarini qo'llab, mazkur muammolarni hal qilishga erishadilar. Geografiyadan olgan bilimlari hayotda juda ko'p muammolarni hal etishga yordam berishiga ishonch hosil qilgan holda fanga va tahsil olishga bo'lgan qiziqishlari yanada o'rtadi.
3. o'yinli darslar o'quvchilar o'rtasida ozaro yordam, do'stona munozara hosil bo'lishiga olib keladi. Bundan o'quvchilar jamoasi ynada mustahkamlanadi.
4. Dasrda o'quvchilar juda ko'p ilmiy, ilmiy – ommabob adabiyotlardan mustaqil foydalanadilar, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malkari yordamida yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtiradilar.
5. O'quvchilar o'yinda darslarga juda katta qiziqish bilan tayyorgarlik ko'radilar. Natijada yangi biolimlar o'zlashtirish samaradorligi va sifati yuqoriroq bo'ladi.
6. Bu o'yinli darslar o'quvchilarning o'z o'lkasini to'liq o'rganishida, Vatanga muhabbatda bo'lishida, o'z bilim va malakalarini sinab ko'rishida muhim ahamiyatga ega.

Savol: XX asrning 80-yillarning oxiri va 90 – yillarning boshlarida jahon siyosiy kartasida qanday o'zgarishlar ro'y berdi?

Javob: Bu davrga kelib juda ko'plab mustamlaka davlatlar mustaqillikni qo'lga kiritdi. Masalan ikki nemis davlati qo'shilib, yagona GFR gaaylandi, Sobiq Ittifoq parachalanib mustaqil davlatlar ajralib chiqdi va boshqalar.

Savol: Chexoslavakiya davlatining o'rniga qanday mustaqil davlat yo'zaga keldi?

Javob: Chexiya va Slovakiya

Savol: Nechanchi yil BMT tomonida Sharqiy Timorga maqom berildi?

50

Javob: 2000 - yilda

Savol: Chernogoriya nechanchi yil Serbiya va Chernogoriya Federatsiyasidan ajralib chiqdi?

Javob: 2008 - yilda

Savol: Hozirda dunyo xaritasida jami necha davlat bor?

Javob: 225 ta

Savol: Bu davlatlarning qanchasi mustamlaka davlat?

Javob: 19 tasi

Savol: Siyosiy kartada nechta maqomi yo'q davlat bor?

Javob: 4 ta

Savol: Dunyo mamlakatlarini aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi Milliy daromadga ko'ra necha guruhga bo'lamiz?

Javob: 4 guruhga

Savol: Yuqori Milliy daromadga ega bo'lgan davlatlar qaysilar?

Javob: AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Kanada va boshqalar.

Savol: Polsha, Meksika, Livan, JAR larining Milliy daromad hajmiga ko'ra qaysi guruhga mansub?

Javob: 2-guruhga ya'ni YaMM aholi jon boshiga 3706 dollardan 11455 dollargacha bo'lgan davlatlar qatoriga kiradi.

Savol: Dunyo bo`yicha islom mamalatlar soni nechta?

Javob: 3 ta , Afrika qit'asida 1 ta, Osiyo qit'asida 2 ta shhunday davlat mavjud.

Savol: "Sakkizlik davlatlar" qaysilar?

Javob: AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Fransiya, Italiya, Ispaniya.

Savol: Ushbu davlatlarning poytaxtlarini ayting.

Javob: AQSh - Vashington, Kanada - Ottava, Buyuk Britaniya - London, Germaniya - Berlin, Yaponiya - Tokio, Fransiya - Parij, Italiya - Rim, Ispaniya – Madrid.

Savol: "Sakkizlik davlatlar" ni dunyo siyosiy xaritasida joylashgan o'rnini ko'rsatib bering.

Javob: AQSh, Kanada – Shimoliy Amerika materigida, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Fransiya, Italiya, Ispaniya – Yevrosiyo materigida joylashgan.

Savol: "Sakkizlik davlatlar" lar jahon YaIM ning necha foizini tashkil qiladi?

Javob: 53 %

Savol: Rossiya "Sakkizlik davlatlar" qatoriga kiradimi? Nima uchun?

Javob: Yo'q.

Savol: Kanadada aholi jon boshiga to'gri keluvchi YaMM ning hajmi 2007 – yilda qanchani tashkil etgan?

Javob: 35.3 ming AQSh dollarni

Savol: Ko'chirilgan kapitalizm davlatlari qaysilar?

Javob: Avstraliya, Yangi Zellandiya, JAR va boshqalar.

Savol: "Tayanch davlatlar" guruhiga qaysi davlatlar kiradi?

Javob: Xitoy, Hindiston, Braziliya, Rossiya, Meksika.

Savol: Neftni eksport qiluvchi davlatlar qaysilar?

Javob: JAzoir, Liviya, Iroq, Quvayt, Qatar, Eron, Saudiya Arabistoni, BAA, Indoneziya va boshqalar.

Savol: Iqtisodiy jihatdan qoloq davlatlarga misollar keltilring?

Javob: Togo, Burundi, Malavi, Mozambik, Liberiya, Laos, Nepal, Avg'oniston, Butan, Bangladesh va boshqalar.

Savol: Osiyo qit'asidagi iqtisodiy jihatdan qoloq davlatlar qaysilar? **Javob:** Laos, Nepal, Avg'oniston, Butan, Bangladesh.

Savol: Dunyo siyosiy kartasidagi monarxiya davlatlar qaysilar? Misollar keltiring.

Javob: Vatikan, Buyuk Britaniya, Italiya, Belgiya va boshqalar.

Savol: Mustamlaka va yarim mustamlaka davlatlarning dunyo siyosiy kartasidagi sonini ayting.

Javob: 43 ta

Savol: Dunyoda nechta respublika davlat bor?

Javob: 148 ta

Savol: Boshqaruv shakliga ko’ra davlatlar qanday guruhlanadi?

Javob: unitar, federativ, konfederativ

Savol: Bizning mamlakatimiz qanday tizimdagi davlatlar qatoriga kiradi?

Javob: Unitar tizimidagi Federativ davlat.

Savol: Sobiq Ittifoq parchalanishi oqibatida dunyo siyosiy karttasida nechta mustraqil davlat paydo bo’ldi?

Javob: 15 ta

Savol: Sobiq Ittifoq parchalanishi oqibatida dunyo siyosiy kartasida paydo bo’lgan mustaqil davlatlarni ayting.

Javob: Markaziy Osiyo davlatlar – O’zbekiston, Qozog’iston, Turkmaniston, Tojikiston, Qirg’iziston, Latviya, Litviya, Rossiya Federatsiyasi, Ukraina, Belorusiya, Moldava, Guriziya, Armaniston, Ozarbayjon.

Savol: Portugaliya mustamlakasi bo’l gan Mokao (Aomin) nechanchi yil Xitoy Xalq Respublikasi tarkibiga kirdi?

Javob: 1999 - yil

Savol: Yevropa qit’asida joylashgan monarxiya davlatlariga misolar keltiring.

Javob: Vatikan, Buyuk Britaniya, Italiya, Belgiya va boshqalar.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak darslarda o’yinlardan foydalanish o’quvchilarni o’z kuchini, bilimini, iqtidorini sinab ko’rishda, ularni hayotga tayyorlashda, kasb tanlashda, eng muhim va dolzarb muammolarni mustaqil yechimini topishga intilishda, o’quvchilar o’rtasida do’stona yordam munozara hosil bo’lishida yangi bilimlarni mustaqil o’zlashtirishga intilishda muhim ahamiyatga ega bo’ladi.

B.B.B. jadvali

№	**Bilaman**	**Bilmoqchiman**	**Bilib oldim**
1			
2			
3		53	
4			

Muhokama qilish uchun savollar:

1. *Jahonning siyosiy xaritasi nima?*
2. *Jahonning hozirgi siyosiy xaritasining shakllanish bosqichlarini ko'rsating.*
3. *Jahonning hozirgi siyosiy xaritasi davlatlarini guruhlashtiring.*
4. *Tabiiy geografik o'rniga ko'ra dunyo mamlakatlarini guruhlarga ajrating.*
5. *Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra dunyo mamlakatlarini guruhlashtiring.*

maqsadi: *Jahon siyosiy xaritasining shakllanishida asosiy tushunchalar, rivojlanish bosqichlari va ularga xos xususiyatlarini o'rganish, davlat chegarasining qanday xududlardan o'tganligi, ko'shni mamlakatlar, mamlakatlarning iqtisodiy geografik o'rni va boshka iqtisodiy, siyosiy tushunchalarni atamalar lug'atidan mazmunini yoritib berish. Dunyo mamlakatlarini toifalarga ajratishda bilim va ko'nikmalarini shakllantirish.*

DAVLATNING GEOGRAFIK O'RNI

- Madaniy-tarixiy mintaqalarga nisbatan tutgan o'rni
- Quruqlikda joylashuv holatiga ko'ra
- Dunyo okeaniga nisbatan tutgan o'rni
- Tabiat mintaqalariga nisbatan gutgan o'rin
- Aniq bir qit'ada tutgan o'rni
- Qo'shni davlatlardagi iqtisodiy rivojlanish holatiga ko'ra

54

Topshiriq: Dunyo siyyosiy kartasidan variant asosida quyidagi jadvalni to'ldiring.

Tabiiy geografik o'rniga ko'ra davlatlarni guruhlashtirish					
№	Dengiz chegaralariga ega davlatlar	Quruqlik ichkarisida joylashgan davlatlar	Orol davlatlar	Yarim orol davlatlar	Arxipelag davlatlar

Dunyo mamlakatlarini guruhlashtirishning asosiy xususiyatlari:

- Davlat tuzumiga ko'ra;
- Hududiy-ma'muriy boshqaruv shakliga ko'ra;
- Tabiiy geografik o'rniga ko'ra;
- Iqtisodiy geografik o'rniga ko'ra;
- Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra;
- Davlat tuzumiga ko'ra;
- Hududiy-ma'muriy boshqaruv shakliga ko'ra;
- Tabiiy geografik o'rniga ko'ra;
- Iqtisodiy geografik o'rniga ko'ra;
- Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra;

Bu topshiriq bajarilishida 4 ta kichik guruhlar ajratilib har bir guruh uchun dunyo mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishining mintaqaviy tafovvutlari haqida karta yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish topshiriladi.

2.3.Jahon mamlakatlari klassifikatsiyasi mavzusida 1-soatli noan’anaviy dars ishlanmasi.

Umumta’lim maktablarida iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kurslarida ilmiy quyidagi mavzular bo’yicha didaktik o’yinlarni ishlab chiqish mumkin: -siyosiy xarita va uning shakillanish bosqichlari. Davlatlar va ularning turlari; Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kursi bo’yicha individual va guruhli didaktik o’yinlarni ishlab chiqish mumkin.

1. Dunyo siyosiy xaritasidagi davlatlarni chegarasi bo’yicha qirqib olib, ularni joylashtirish bo’yicha o’yin tashkil qilinadi. Bunda 2-3 ta o’quvchi navbat bilan davlatlarni joy-joyiga to’g’ri qo’yib chiqadi. Kim qisqa vaqtda mazkur ishni bajarsa o’sha g’olib hisoblanadi. Bunda o’quvchilarni siyosiy xarita va davlatlarni geografik joylarini xaritadagi bilimlari tekshiriladi.

2. Maydoni 1 mln. km^2 ortiq bo’lgan davlatlar soni vaysi materikda ko’p ekanligini aniqlang.

3.Sharqdan-g’arbga, shimoldan-janubga geografik o’yini.

O’qituvchi yoki o’yin boshqaruvchisi sinf o’quvchilariga bosh va undan ortiq davlat nomi yozilgan kartochkalar tarqatiladi. O’yin ishtirokchilariga kartochkada yozilgan davlatlarni ma’lum tartibda ya’ni sharqdan g’arbga yoki shimoldan janubga tomon tartib bilan, ma’lum ajratilgan vaqt ichida yozib chiqishlari topshiriladi. Masalan, kartochkada quyidagi davlatlar yozilgan diylik: Jazoir, Gad, Markaziy Afrika Respublikasi, Liviya, Misr, Saudiya Arabistoni, Marokash, Kengo, Tunis, Efiopiya. Agar sharqdan g’arbga ma’lum tartibda davlatlarning nomini yozish talab etilsa – Saudiya Arabistoni, Misr, Liviya, Tunis, Jazoir, Marokash tartibida yoziladi.
Agar shimoldan januga tomon yozish talab etilsa quyidagi tartibda Latviya, Chad, Markaziy Afrika respublikasi, Kongo. Shunga o’xshash geografik o’yinlarni har bir davlat iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi bo’yicha, mamlakatlar klasifikatsiyasi bo’yicha ham ishlab chiqish mumkin.

2-mavzu.	Dunyo mamlakatlari klassifikatsiyasi.

2. Ma'ro'zamashg'ulotiningtexnologiyasi

Vaqti – 2soat	O'quvchilarsoni: 20-60nafar
O'quvmashg'ulotiningshakli	Birgalikdao'qishvamuammolimasalalarniyechishusullaridanfoydalanganholdavizualmateriallar
Ma'ro'zamashg'ulotiningrejasi	1. Dunyo mamlakatlarini turli belgilariga ko'ra guruhlashtirish. 2. Geografik o'rin xususiyatlariga ko'ra guruhlashtirish. 3. Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra dunyo mamlakatlarini guruhlarga ajratish.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Dunyo mamlakatlari turlari, ularni turkumlashtirish, yuqori rivojlangan, rivojlangan, o'rta rivojlangan davlatlarga baxo berish, ularning dunyobozordagi o'rni haqida to'liq bilim hosil qilish.	
Pedagogik vazifalar: - Dunyo mamlakatlarini turli belgilariga ko'ra guruhlashtirish jarayonlarini yoritib berish; - Geografik o'rin xususiyatlariga ko'ra guruhlashtirish texnikasini izohlash; - Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra dunyo mamlakatlarini guruhlashtirishga e'tiborni qaratish.	O'quv faoliyatining natijalari: - Dunyo mamlakatlarini turli belgilariga ko'ra guruhlashtirish jarayonlarini tushunib yetadi; - Geografik o'rin xususiyatlariga ko'ra guruhlashtirish texnikasini yoritib bera oladi; - Iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra dunyo mamlakatlarini guruhlashtirish haqida tushuncha hosil qiladi.
O'qitishuslubivatexnikasi	Vizualma'ro'za, insert, birgalikdao'qish, aqliyhujum, muammolitopshiriqlarusuli, texnikasi: blits-so'rov.
O'qitishvositalari	O'quv fani bo'yicha o'quv metodik majmua, proyektor, doska, bo'r.
O'qitishshakli	Frontal, juftlikdaishlash, guruhiy.
O'qitishsharoitlari	Namunadagiauditoriya.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlar, vaqti	**Faoliyatmazmuni**	
	o'qituvchi	**O'quvchi**
1-bosqich. **Kirish** **(3 min)**	1.1. Mavzu, maqsadvao'quvdarsidankutilayotgannatijalarbilantanishtiradi(1-ilova). 1.2. Mavzuni Insert usulidao'qishbo'yichaberilgantopshiriqnieslatadi, mavzuningasosiytushunchalariniso'raydi. Blitsso'rovo'tkazadi.(2-ilova)	1.1. Eshitadilar. 1.2. Asosiytushunchalarniaytadilar.
2-bosqich. **Bilimlarni** **Faollashtirish** **(7 min)**	2.1. Dunyo mamlakatlarini turli belgilariga ko'ra guruhlashtirish haqidama'lumotberishniso'raydi. Aqliyhujumniamalgatoshiradi. Yakuniyvariantnikonspektdaftarigayozib olishlariniaytadi.(3,4,5-ilovalar) 2.2. O'quvchilarmustaqiltarzdama'ro'zamatnibilantanishishjarayonidaqandaysavollarpaydobo'lganiniso'raydivadoskagayozadi.	Topshiriqlarnibajaradi. Savollarniaytadilar.
3-bosqich **Asosiy** **(65 min)**	3.1. O'quvchilarni 4 guruhgaajratadi. 3.2. Harbirguruhmavzuningbittasavolibo'yicha «ekspert» bo'ladi. O'quvtopshirig'initarqatadi, kutilayotgannatija, guruhfaoliyatinibaholashko'rsatkichvamezonlaribilantanishtiradi. Guruhdaishlashningboshlanganliginie'lonqiladi(6-ilova). 3.3. Mavzuningketma-ketlikdayoritishnitashkiletadi, sxemadagisavollarrejasigamosholda: 58 1) ***ketma-ketlikdamuammolisavollarniberadi;***	Yoziboladilar, muhokamaqiladi, aniqlashtiradi, savollarberadi. Guruhlardaishlaydilar, ishnatijalariniprezentatsiyaqiladilar. Muammolisavollarmuhokamasidaishtiroketadilar, o'zfikrlariniaytadilar, yakuniyxulosalarnishakllantiradilar. Daftarlarigayoziboladilar. Juftlikkabo'linadilar, savollargajavobtayyorlaydilar, javobberadilar.

	2) mazkursavolniyoritishbo'yichapreze ntatsiyatashkilqiladi; ***3) javoblarnitartiblaydi, jamoabo'libmuhokamaqilishnitashki lqiladi;*** ***4) yakuniyxulosanishakllantiradi.*** 3.4. Juftlikka bo'linishni, ma'ro'za avvalida doskaga yozilgan savollarga mustaqil o'ylab, juftlikda javobni tashkillashtirishni taklif qiladi.	
4-bosqich **Yakuniy** **(5 min)**	4.1. Yakun yasaydi, erishilgan natijalar umumlashtiriladi,baholanadi, faol ishtirokchilar rag'batlantiriladi. 4.2. Olingan bilimlarning kelajakda amaliyotda va o'quv jarayonidagi ahamiyatni aytadi. 4.3. Mustaqil ta'lim uchun topshiriq beradi: mavzuning asosiy tushunchalari bo'yicha klaster tuzish.	4.1.Eshitadilar, aniqlashtiradilar. 4.2. Mustaqil ta'lim uchun topshiriqlarni yozib oladilar.

REJA:

1. **Dunyo mamlakatlarini turli belgilariga ko'ra guruҳlashtirish.**
2. **Geografik o'rin xususiyatlariga ko'ra guruҳlashtirish.**
3. **Iқtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra dunyo mamlakatlarini guruҳlarga ajratish.**

O'қuv mashғulotining maқsadi:*Dunyo mamlakatlari turlari, ularni turkumlashtirish, yuқori rivojlangan, rivojlangan, o'rta rivojlangan davlatlarga baxo berish, ularning dunyobozordagi o'rni xaқida to'liқ bilim xosil қilish.*

Yalpi milliy cJaromad, yalpi ichki mahsulot, yalpi milliy mahsulot, siyosiy xarita, iqtisodiy rivojlangan davlat, rivojlanayotgan davlat, iqtisodiy jihatdan past darajada rivojlangan mamlakat. Dunyoning siyosiy xaritasi o`zining shakllanish bosqichlariga ega. Ularda formatsiyalarni, davlatlarni rivojlanish bosqichlarini ko’zatish mumkin.

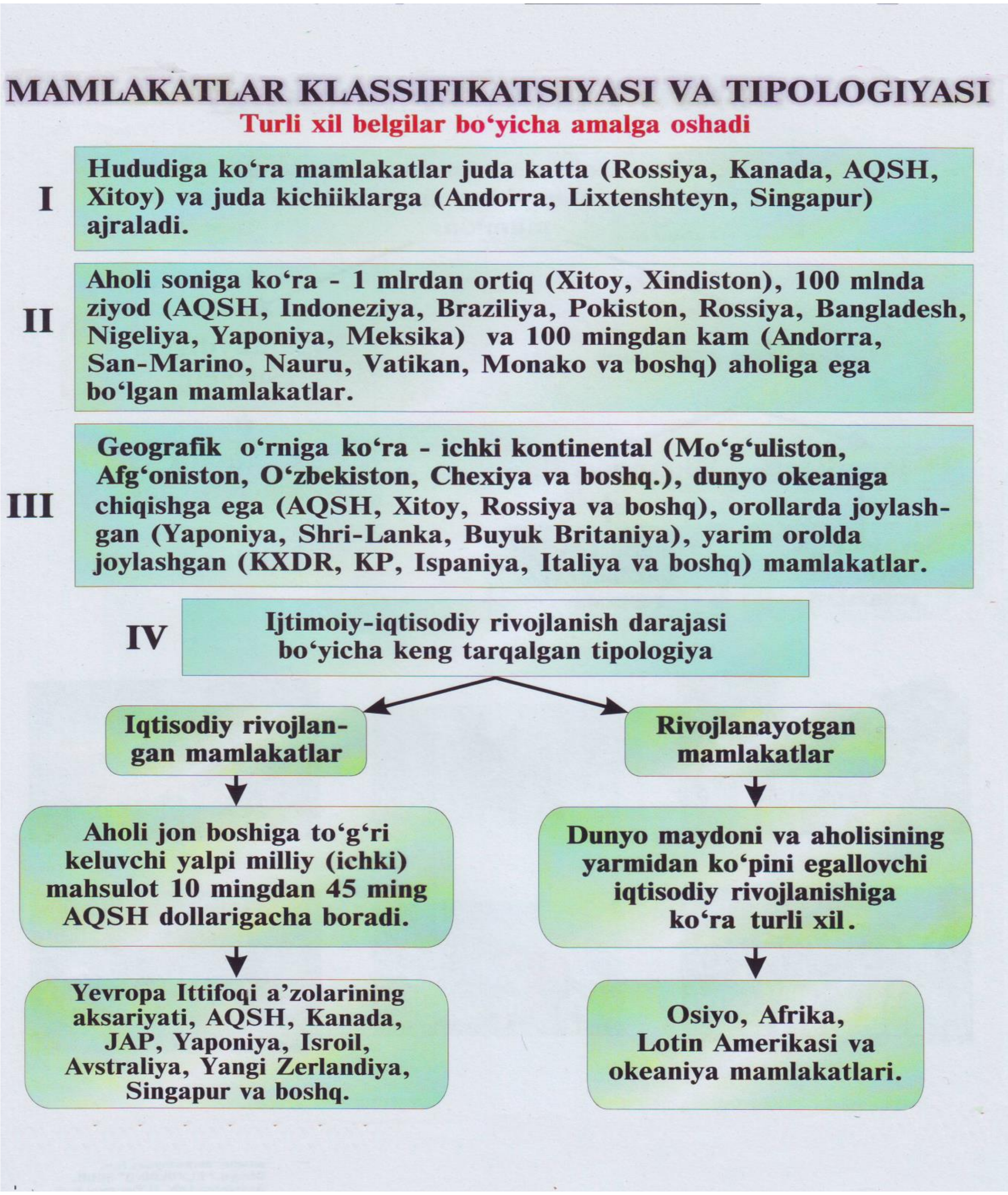

Davlatning siyosiy boshqarishini 2 asosiy shakli:

Respublika va monarxiya shakllari Istalgan mamlakatning davlat to’zumi avvalo idora qilish, ya`ni boshqarish shakliga bog`liq. Davlatni idora qilishni 2 asosiy shakli mavjud: Boshqaruvning respublika shakli; ancha keng tarqalgan bo`lib, dunyo mamlakatlarining 3/4 qismi respublika davlatlaridir. Respublika davlatni idora qilishni shunday bir shaklidan iboratki, bunda qonun chiqaruvchi hokimiyat saylab qo`yiladigan yuqori organ - parlament ixtiyorida, ijro etuvchi organ esa hukumat ixtiyorida bo`ladi. Ozodlikka erishgan mamlakatlarning asosiy ko`pchiligi siyosiy mustaqillikka erishgach, respublika boshqaruv shaklini qabo’l qilgan. Misr, Habashiston va Eron kabi sobiq monarxiyalar ham respublika deb eolon qilingan.

Davlat boshqarishning monarxiya shakli ancha kam tarqalgan. Hammasi bo`lib 30 monarxiya mamlakat bor. Monarxiyalar imperator, qirol, knyaz, shox, sulton va boshqalar davlat boshlig`i hisoblanadi. SHunisi ham borki, bunday oliy hokimiyati nasldan-naslga o`tadi. Bunday davlatlar orasida konstitusion monarxiyalar ko`pchilikni tashkil etadi. Konstitusion monarxiyalarda haqiqiy qonun chiqarish hokimiyat parlament ijro etuvchi hokimit esa hukumat ixtiyoridadir. Monarxlar hokimlik qilsada, idora qilmaydi. Bunday davlatlarda monarxiya to’zumi o`ziga xos tarixiy ba`zan ming yillik anoana sifatida saqlanadi va “taxt-”toj” bir vaqtlardagi qudratidan darak berib turadi xolos. Buyuk Britaniya dunyodagi eng keksa konstitusion monarxiya. Qirol davlat va sud sistemasi boshlig`i, harbiy kuchlar qo`mondoni, ingliz davlat cherkovini dunyoviy boshlig`i. Yaponiya konstitusion monarxiyadan iborat bo`lib unda imperator azaldan davlatning va millatning birligini ramzi bo`lib xizmat qiladi. Aslida butun qonun chiqaruvchi hokimiyat parlament qo`lidai. Ijro etuvchi hokimiyat esa vazirlar kabineti qo`lidadir.

Mamlakatlar	Jami mamlak	Afri-	Amerika	Osiyo	Yevropa	Avstra-liya va
Jami mamlakatlar	225	57	50	49	46	23
I. RespublikaJar	148	50	26	33	32	7
Shu jumladan: unitar	118	40	22	23	27	6
federativ	10	1	3	1	4	1
xalq	2			2		
islom	3	1		2		
sotsialistik	2	1		1		
xalq demokratik	3	1		2		
federativ demokratik	1	1				

Mamlakatlar	Jami mam-	Afrika	Ame rika	Osiyo	Yev- ropa	Avstra - liya
federativ islom	2	1		1		
jumhuriyat	1	1				
demokratik	3	3				
birlashgan	1	1				
koopcrativ	1		1			
demokratik sotsialistik	1			1		
ikki davlat uyushmasidan iborat yagona davlat	1				1	
II. Monarxiyalar	30	3	-	14	12	1
Shu jumladan: konstitutsion monarxiya	23	3		9	10	1
mutlaq monarxiya	3			3		
federativ konstitutsion	2			1	1	
mutlaq teokratik monarxiya	2			1	1	
Ш. Mustamlaka, yarim mustamlaka va boshqalar	43	3	24	-	1	15
Shu jumladan:hamdo'stlik tarkibidagi mustaqil davlat	22		17			5
hamdo'stlik tarkibidagi konstitutsion monarxiya	1					1
hamdo‘stlik tarkibidagi ederatsiya	1					1
mustamlaka	19*	3	7		1	8
IV. Maqomi noma’lum mamlakatlar	4	1	-	2	1	-

Mutlaq monarxiyada aksincha, monarx hokimiyati deyarli cheklanmagan. Biroq hozirgi zamon siyosiy haritasida bunday mamlakatlar kam qoldi. Misol Saudiya Arabistoni, Bruney, Baxreyn, Qatar, BAA.

Unitar va federativ davlatlar. Istalgan mamlakatning davlat to'ziilishi, shningdek, uning ma`muriy hududiy shakli bilan ham ifodalanadi. Bu jihatdan barcha mamlakatlar unitar federativ to'zumga ega. Bulardan ayrimlarida federativ to'zulish, milliy etnik tamoyil  bilan boshqalarida esa  tarixiy geografik xususiyatlari bilan bog`liq. Federativ boshqaruvda davlat ichida ham qonun chiqaruvchi birliklar (respublika, shtat, provinsiya) bo`ladi. Ularga Rossiya, AQSH, Braziliya, Nigeriya.

Unitar davlat yagona qonun chiqaruvchi organga ega bo`ladi. Ularga Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Yaponiya. Bulardan tashqari konfederasiya, hamdo`stlik tipidagi davlatlar ham bo`ladi. Ular turli masalalarda o`z faoliyatlarini kordinasiya qilib turish uchun birlashadilar.

Hozirgi vaqtda dunyoda 2.5 mingdan ko`proq xalqaro tashkilotlar bor. Ular siyosiy, iqtisodiy, sotsial, ilmiy-texnikaviy sohalardagi hamkorlikni yo`lga qo`yish uchun to'ziilgan.  Ulardan eng yirigi BMT va uning ixtisoslashgan tashkilotlaridir. Ular orasida MAGAT, YUNESKO, G`oz, Mot, Faon, IBBR, alohida o`rin tutadi. Bundan tashqari Nato, Yevropa iqtisodiy hamjamiyati, Afrika birligi tashkiloti, janubiy sharqiy Osiyo davlatlari assosiyasiyasi itashkilotlaining roli katta. BMT 70-yillarda yangi xalqaro iqtisodiy tartib dasturini qabo'l qilgan. Uning maqsadi tez rivojlanib borayotgan xalqaro munosabatlarda adolat va teng huquqlilik prinsiplarini amalga oshirishir. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarsiz eng katta mamlakatlar ham rivojlana olmasligini jahon tarjribasi ko`rsatmoqda.

Ochiq iqtisodjiyotning yangi ko`rinishlaridan biri - erkin iqtisodiy  zonalar tushunchasi keng yoyilib bormoqda. 1999- yillarda bu zonalar soni  500 dan ortib ketdi. Bunday zona I IGU qulash shahar yoki rayondan iborat bo`lib, ular uchun imtiyozli soliq va katojnaya (soliq va tamoch) boshhona tartibi belgilanadi. Moliyaviy, mioddiy, texnologik hamda mehnat resusrslarini jalb qilish maqsadida ular uchun narx-navo belgilanadi. Bu zonalar avvalo chet kapitali texnologiyasi va valyuta tushumlarini ko`paytirishni maqsad qilib oladi. Xalqaro munosabatlarning eng qadimgi turi bu xalqaro savdodir. Tovarlar tarkibi va sifati savdoning asosiy omilidir. Davlat, unitar davlat, federativ davlat, respublika, monarxiya,

konstitutsion monarxiya, mutlaq monarxiya, federal monarxiya, mutlaq teokratik monarxiya.

Har qanday mamlakatning davlat tuzumi uni idora qilish shakli bilan ajralib turadi. Idora qilishning ikki asosiy — *respublika* va *monarxiya* shakllari keng tarqalgan. Respublika shakli qadimdan ma'lum (Qadimgi Rim) bo‘lsa ham, uning keng tarqalishi XX asrning ikkinchi yarmiga to‘g*ri kcladi. 2008-yilning dastlabki davrida jahonda 148 ta respublika mavjud edi. Respublika tuzumida qonun chiqaruvchi organ odatda parlamentga. ijro etuvchi organ esa hukumatga qaraydi. Shu vaqtning o‘zida prezidentlik respublikasini parlamentlik respublikasidan farq qilish lozim. Prezidentlik respublikalarida Prezident hukumat boshlig[4]i lavozimidan tashqari juda katta vakolatlar bilan ta’minlangan boladi (AQSH, Rossiya, Lotin Amerikasidagi qator davlatlar), parlamentar respublikalarda Prezident katta vakolatlarga ega bolmaydi, bosh vazir hukumat boshlig‘i hisoblanadi (GFR, Italiya, Avstriya, Hindiston). Mustamlaka tizimining yemirilishi natijasida rivojlanayotgan mamlakatlaming ko'pchiligi, sobiq Ittifoqning parchalanib ketishi natijasida vujudga kelgan mustaqil davlatlaming barchasi idora qilishning respublika shaklini qabul qildi.

Idora qilishning monarxiya shakli ham qadimda vujudga kelgan (Qadimgi Rim, imperiya davri). Lekin uning keng tarqalishi o‘rta asrlarga va undan keyingi davrga to*g‘ri keladi. Jahonda 2008-yilning dastlabki davrida monarxiya shakli mavjud 30 ta davlat bo‘lgan, ularning 14 tasi Osiyoda, 12 tasi Yevropada, 3 tasi Afrikada, 1 tasi Okeaniyada joylashgan.

Monarxiya davlatlarining ko'pchiligi konstitutsion monarxiyalardir. Ularda qonun chiqaruvchi organ parlamentga, ijro etuvchi organ esa hukumatga qaraydi. Bunday mamlakatda monarx, I.A.Vitverning ta’kidlashicha, *«podsholik qiladi, lekin idora qilmaydi»*. Buyuk Britaniya, Norvegiy^, Shvetsiya, Daniya, Belgiya, Niderlandiya, Ispaniya, Yaponiya ana shunday davlatlar jumlasidandir. 0‘zbekiston o‘zining mustaqil davlat sifatida rivojlanishidagi o[1]tgan qisqa tarixiy davrida eng obro‘li va nufuzli xalqaro tashkilotlar tarkibiga a’zo bo‘ldi, barcha

qil’alardagi bir necha o‘nlab mamlakatlar bilan do^stona aloqalar o‘matdi, eng yirik bank va moliya organlari, nodavlat va nohukumat tashkilotlari bilan yaqindan hamkorlik qilmoqda. Yangi mustaqil davlat bo‘lgan 0‘zbekiston uchun, eng avvalo, tashqi siyosatning oqilona maqbullikka hamda davlatimiz, jamiyat va insonning itzoqni ко 'zlovchi manfaatlariga asoslanadigan eng muhim tamoyillariga qat'iy rioya etish ulkan ahamiyat kasb etmoqda»'.

0‘zbekiston 1992- yil 2- martda BMT ga a’zo bo'ldi. O[1]zbekistonning tashabbusi bilan BMT rahnamoligida 1995-yili Toshkentda Markaziy Osiyoda mintaqaviy xavfsizlik muammolariga bag'ishlangan xalqaro seminar muvaffaqiyatli o‘tdi. 0‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda respublikani jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuviga XALQARO VALYUTA FONDI, JAHON BANK1, XALQARO MOLIYA KORPORATS 1YASI, YeVROPA TIKLAN1SH VA TARAQQIYOT BANKI hamda boshqalar katta yordam ko'rsatmoqda. O'zbckiston mintaqaviy xalqaro tashkilotlar, chunonchi, YEVROPA 1TTIFOQI, YeVROPADA XAVFSIZLIK VA HAMKORLIK TASHKILOTI (YeXHT), NATO, «SHANXAY» HAMKORLIK TASHKILOTI, EKO, ISLOM KONFERENSIYASI TASHKILOTI (IKT), QO'SHILMASLIK HARAKATI va boshqalar bilan samarali hamkorlik qilmoqda.

Dunyoda mutlaq monarxiya davlatlari ham mavjud. Ularda hukumat va boshqa hokimiyat organlari monarx oldida mas’uliyatli hisoblanadi, parlament ayrim holiarda yo*q yoki huquqi qat’iy chegaralangan bo‘ladi. Shunday davlatlar qatoriga Saudiya Arabistoni, BAA, Ummon, Qatar, Bruney kiradi. Kuvayt va Bahrayn konstitutsion monarxiyali davlatlar hisoblansa ham, amalda ularda mutlaq monarxiya belgilari ustundir. Mutlaq monarxiya mavjud davlatlar qatoriga Vatikan ham kiradi, uni Rim Papasi idora qiladi. Saudiya Arabistoni — mutlaq teokratik monarxiya davlati bo‘lib, unda davlat boshlig‘i — qirol bir vaqtning o'zida Qonun chiqaruvchi va uni ijro etuvchi ocganlami boshqaradi. shu bilan

[1]*Karimov LA.* 0‘zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid. barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. *I.:* «0‘zbekiston». 1997- y., 298-bet.

birga, qirol bosh vazir, qurolli kuchlar bosh qo‘mondoni, Oliy sudva va diniy rahbar hamdir. Hukumat, asosan, qirol oilasining a’zolaridan tuziladi.

Iqtisodiy rivojlangan davlatlarda ma’muriy-hududiy tuzilmaga (MHT) murakkablik va ko‘p pog‘onalik xosdir. MHT da, odatda, uch pog‘ona ajratiladi. Ayrim holiarda u juda ko[1]p pog‘onalarga ega bo‘ladi. Jumladan, Fransiyada 26 ta rayon, 100 ta departament va 36,5 ta kommuna mavjud. AQSHda 50 ta shtat 30 mingdan ortiq grafliklarni birlashtiradi. Grafliklar, o‘z navbatida, taunshiplar va munitsipalitetlarga bo‘linadi. Bulardan tashqari, yana bir necha mingta maxsus okruglar ham mavjud. 0‘zbekistonda MHTning respublika, viloyat, tuman hamda fuqarolar yig‘inlari boiaklari tashkil etilgan. Jahonda MHTning ikki asosiy — *unitar*[2] va *federativ*[3] shakli keng tarqalgan.

Blits – so’rovsavollari

1. ***Dunyo mamlakatlarini turli belgilariga ko’ra guruҳlashtirishҳaқidagapiring?***
2. ***Guruҳlashtirishga қandayomillar ta’sir etadi?***
3. ***Geografik o’rin nima?***
4. ***Yalpi milliy maҳsulot nima? Ushbu ko’rsatkich jaҳon mamlakatlarini guruҳlashtirishda қanday aҳamiyatga ega?***
5. ***“Ko’chirma kapitalizm davlatlari” deganda nimani tushunasiz?***
6. ***Yangi sanoatlashgan davlatlar ҳaқida ma’lumot bering?***

[2] *Unitar davlat*— lotinclia *unit as* so‘zidan olingan boiib, birlik, yagona degan ma'noni anglatadi. Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat mavjud ma’murr hududiy tuziim shakliga ega bo'lgan mamlakatdir.

■*Federativ davlat*— lotincha *foederatio* so‘zidan olingan bo'lib, ittifoq, birla[r] yagona degan ma'noni anglatadi. Federal qonunlar va hokimiyat organlari b*’0*113' qatorda, o'zining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlari mavjud r[1] boshlab hududiy shakliga ega bo'lgan mamlakatdir. ---

Vizual materiallar

- Arxipelag davlat – bir necha orollardan iborat bo'lgan davlatlar;
- Yarim orol davlatlari – yarim orollarda joylashgan davlatlar.
- Orol davlatlari –orollarda joylashgan davlatlar.
- Monarxiya davlatlari – davlat boshқaruvining avloddan-avlodga meros sifatida o'tuvchi mamlakatlar .
- Unitar davlatlar – yagona қonun chiқaruvchi, ijro etuvchi ҳokimiyatga ega bo'lgan davlatlar.
- Federativ davlatlar – davlatning umumiy konstitutsiyasi doirasida mustaқil ichki boshқaruvga ega bo'lgan ma'muriy ҳududlarga ega davlatlar.
- Tayanch mamlakatlar – rivojlanayotgan davlatlar orasida katta tabiiy, iқtisodiy, ijtimoiy resurs potensialiga ega davlatlar.

O'QUV TOPSHIRIQLARI.

Ekspertvaraғi 1

1. Monarxiya davlat boshқaruv shakli nima?

2.Yevropaning federativ davlatlarini aniқlang.

Ekspert varaғi 2

1. **Respublika davlat boshқaruv shakli nima?**
2. **Osiyoning monarxiya davlatlarini aniқlang.**

Ekspert varaғi 3

1. **Unitar davlatlarga izoҳ bering.**
2. **Amerika qit'asi davlatlarini tabiiy geografik o'rin xususiyatlariga ko'ra guruhlashtiring.**

Ekspert varaqi 4

1. **Federativdavlatlargaizohbering.**
2. **Afrika davlatlarini davlat tuzimiga ko'ra guruhlashtiring.**

BLITS-SO'ROV

1. Davlat deb nimaga aytiladi?

2. Korfederatsiyalar nima?

3. Monarxiya davlat tuzumi deganda nimani tushunasiz?

4. O'zbekistonning davlat tuzumini aytib bering.

5. Jahon mamlakatlarini guruhlashtirishning asosiy tasnifiy belgilari nimalardan iborat?

B.B.B. jadvali

№	Bilaman	Bilmoqchiman	Bilib oldim
1			
2			
3			
4			
5			

Xulosa.

“Beshikdan qabrgacha ilm izla”

Hadisdan.

Jamiyatimiz buyuk o’zgarishlar sari yo’z tutgan bugungi davrda ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasidagi yuksak ma’naviyatli, erkin fikrlovchi barkamol yetuk shaxsni tarbiyalash hamda ta’lim — tarbiya jarayonini takomillashtirish orqali ta’lim samaradorligini oshirish talab qilinmoqda.

O’zbekistonda bu borada so’nggi yillarda anchagina diqqatga sazovor ishlar amalga oshirildi. Eng avvalo «Ta’lim to’g’risidagi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabo’l qilindi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ta’lim tizimining asosiy g’oyalarini o’zida mujassamlashtiradi. Mamlakatimizda Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq umumiy o’rta ta’limning barcha bo’g’inlarida o’quvchilarning muntazam bilim olishi, ularda mustaqil ijodiy fikrlash, kasb tanlashga va atrof muhitga ongli munosabatni hosil qilish, milliy va umumbashariy qadriyatlarni hurmat qilish o’z Vataniga, xalqiga sadoqat, mehr — muhabbat ruhida tarbiyalash tamoyillari aks ettirilgan.

Zamon talabiga muvofiq holda har bir fan o’qituvchisi o’zining mutaxassisligini chuqur o’zlashtirgan, pedagogik — psixologik hamda metodik bilim, ko’nikma va malakalarni puxta egallagan, ta’lim — tarbiya jarayonini samaradorligini oshiradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor va ularni ta’lim jarayonida ko’llay olish malakasiga ega bo’lishi lozim . Bitiruv malakaviy *ishining asosiy maqsadi* “Umumta’lim maktablarining 9-sinfida “Dunyoning siyosiy kartasi” mavzusini o’qitish metodikasi” mavzusida bo’lib, umumta’lim maktablarida Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasini siyosiy predmeti hisoblangan bu movzuni noan’anaviy usullaridan foydalanib dars o’tish bilan bog’liq. Bitiruv malakaviy *ishining* asosiy mazmuni noan’anaviy dars ishlanmalaridan foydalanib atroflicha ochib berilgan. Dars jarayonida noan’anaviy darslardan "Aqliy hujum", “Zinama-Zina”,”Blist so’rov”, “B.B.B. jadvali”, krasvord, test metodidan foydalandim. Bu kabi darslarni ko’proq yuqori sinflarda qo’llash o’rinli chunki yuqori sinf o’quvchilarning fikrlash doirasi, bilim saviyasi, iqtidori ancha yuqori bo’lib quyi

sinflarda olgan tayanch bilimlarga asoslangan hodda berilgan muammoni yecha oladilar. Ushbu illmiy ishimda nihoyatda qiziqarli va izlanishni talab etadigan, o'quvchini o'z ustida ishlashga majbur etadigan "Jahon mamlakatlari klassifikatsiyasi" mavzusida noan'anaviy 1-soatli dars ishlanmasini havola etdim. Bunda "Vizual, Insert, Birgalikda o'qish, Muommoli topshiriqlar usuli, Texnikali blits so'rov, Taqdimotli ma'ro'za, Aqliy hujum", va test noan'anaviy dars metodidan foydalandim.

Bu kabi usullardan foydalanish o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish bilan bir qatorda, ularni mustaqil va erkin fikrlashga, qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatadi. Bildirilgan har bir fikr-mulohazalar, taxminlar inobatga olinib, ilmiylik darajasi tekshirilib, yakuniy xulosaga kelinadi. Geografiya darslarni o'tishda mavzuni yoritishning g'oyaviyligi va ilmiyligi, qisqa va tushunarli, ta'lim usuli va metodlari o'xshash bo'lishi lozim. O'qituvchi dars jarayonida tashkilotchi sifatida ish ko'rib, o'quvchilarning bilim olish foliyatini, ayniqsa mustaqil ishlash faoliyatini taminlavchi metodlarni qo'llashi lozim. Geografiya ta'limini o'rganishda bunday darslarda noan'anviy usullardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bitiruv malakaviy ishimni yozishda 3 oylik amaliyot jarayoni to'plagan tajribalarimdan foydalandim.

ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Karimov I. “O’zbekiston XXI asr bo’sag’asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik sharoitlari va taraqqiyot kafolatlari” —T.: O’zbekiston, 1997y
2. Karimov I. “O’zbekiston buyuk kelajak sari” “O’zbekiston”nashriyoti Toshkent 2001y
3. Baranskiy N.N. «Metodika obucheniya Ekonomicheskoy geografii» Moskva 1964y
4. Jo`rayev R. “Ta`limda innovatsion texnologiyalar”Toshkent, Sharq 2011 yil
5. Mirzaliyev T. “Geografik karta va undan foydalanish”. Toshkent, “O’qituvchi”. 1990y
6. Mo’minov O. “Zamonaviy geografiya darsiga qo’yiladigan talablar” Toshkent, “O’qituvchi”. 1990y
7. Qurboniyozov R. “Geografiya ta’limi metodikasi” Toshkent. Universitet nashri. 1992y
8. Qurboniyozov R. “Geografiyadan o’quvchilar bilimini tekshirishning shakli va metodlari” Toshkent 1993y
9. Qurboniyozov R. “Jahon mamlakatlari iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasini o’qitish metodikasi” O’rganch 2000y
10. Qurboniyozov R. “Geografiya o’qitish metodikasi” Xorazm 2001y
11. Qayumov A.,Safarov I.,Tillaboyeva M. Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi.9-sinf uchun darslik. Toshkent “O’zbekiston” 2010 y
12. Yo’ldoshev U.A. “Ilg’or pedagogik texnologiya amalda” Navoiy 2001y

Navoiy Davlat Pedagogika Instituti Tabiatshunoslik fakulteti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi IV kurs "B" guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusida yozgan bitiruv

malakaviy ishiga ilmiy rahbar

XULOSASI

Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishida umumta'lim maktablarida hozirgi zamon talabiga javob bera oladigan noan'anaviy dars o'tishda iqtisodiy geografik tadqiqot metodlaridan foydalanish atroflicha yoritilgan. Bitiruv malakaviy ishining birinchi bobida "Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noana'naviy darslarni tashkil etishning nazariy metodologik asoslari'' 2 ta kichik mavzular asosida yoritilgan bo'lsa, asosiy qismning II bobida "Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noana'naviy darslarni tashkil etishning samarali metod va vositalari" ni 3 ta kichik mavzular asosida noan'anaviy dars ishlanmalaridan foydalanib atroflicha ochib berilgan. Mavzusini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish metodlari misolida keng yoritib bergan. Bu orqali o'quvchilarni darsga qiziqtirish, noan'anaviy metodlardan foydalanib o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlarini batafsil yoritib bergan. Malakaviy bitiruv ishidan joy olgan 6 ta mavzuni yuqori darajada ifodalovchi kartalar, 2 ta karta sxema, jadvallar, diogrammalar, "Aqliy hujum", "Zinama-Zina","Blist so'rov", "B.B.B. jadvali", "Vizual, Insert, Birgalikda o'qish, Muommoli topshiriqlar usuli, Texnikali blits so'rov, Taqdimotli ma'ruza, Aqliy hujum" metodlari va 2 ta ochiq dars ishlanmasi ilmiy ish mazmunini yanada boyitgan. Gulnora mavjud adabiyotlardan, ilmiy to'plamlardan, kartalar, jadvallar, diogrammalardan oqilona foydalangan. Eng avvalo «Ta'lim to'g'risidagi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qonunlaridan kelib chiqib, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ta'lim tizimining asosiy g'oyalarini o'zida mujassamlashtiradi. Mamlakatimizda Kadrlar tayyorlash milliy

dasturiga muvofiq umumiy o’rta ta’limning barcha bo’g’inlarida o’quvchilarning muntazam bilim olishi, ularda mustaqil ijodiy fikrlash, kasb tanlashga va atrof muhitga ongli munosabatni hosil qilish, milliy va umumbashariy qadriyatlarni hurmat qilish o’z Vataniga, xalqiga sadoqat, mehr — muhabbat ruhida tarbiyalash tamoyillari aks ettirilgan.

Davlat Ta’lim Standartlari talablariga javob bera oladigan tarzda o’z ishini yozib tugatgan.

Men bu ishni mazmunan tugatilgan deb hisoblab DAK yig’ilishida himoya qilishiga tavsiya etaman.

Geogradiya kafedrasi katta o’qituvchisi: **Abdiyeva Z.A.**

Navoiy Davlat Pedagogika Instituti Tabiatshunoslik fakulteti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi IV kurs"B" guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan ta'lim - tarbiya samaradorligini oshirish jahon ta'lim standartlari darajasida bilim berish orqali har tomonlama yetuk ijodkor ma'naviy boy, kasb-hunarli, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy istiqlol g'oyasi ruhida tarbiyalangan, o'z mustaqil fikriga ega barkamol shaxsni kamolga yetkazish kabi vazifalarni hal etishda ta'lim muassasalarining pedagogik jamoasi xususan har bir fan o'qituvchisi o'z pedagogik faoliyatini tubdan o'zgartirishi lozim.

Turdiyeva Gulnora "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida „Dunyo siyosiy kartasi" mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishida mavzuga mos reja tanlangan va rejaga kiritilgan barcha boblar mavzuni mazmunan keng yoritib bergan Bitiruv malakaviy ishining birinchi bobida "Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noana'naviy darslarni tashkil etishning nazariy metodologik asoslari" 2 ta mavzu asosida yoritilgan va II bobida "Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noana'naviy darslarni tashkil etishning samarali metod va vositalari" ni 3 ta kichik mavzular asosida noan'anaviy dars ishlanmalaridan foydalanib atroflicha ochib berilgan. Bu orqali o'quvchilarni darsga qiziqtirish, noan'anaviy metodlardan foydalanib o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlarini batafsil yoritib bergan. Malakaviy bitiruv ishidan joy olgan kartalar, jadvallar, diogrammalar, "Aqliy hujum", "Zinama-Zina","Blist so'rov", "B.B.B. jadvali", "Vizual, Insert, Birgalikda o'qish metodlari va 2 ta ochiq dars ishlanmasi ilmiy ish mazmunini yanada boyitgan. Ushbu illmiy ishda nihoyatda qiziqarli va izlanishni talab etadigan, o'quvchini o'z ustida ishlashga majbur etadigan noan'anaviy dars metodlaridan foydalangan.

Geografiya kafedrasi katta o'qituvchisi: M.M.Qodirova

Navoiy Davlat Pedagogika Instituti Tabiatshunoslik fakulteti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi IV kurs"B" guruh talabasi Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Ta'lim sohasidagi yuzbergan o'zgarishlar qatorida pedagogik jarayonning mazmun mohiyati metodlar ayniqsa keskin o'zgardi. Yangi pedagigik texnologiyalar amalga tadbiq qilina boshlandi, hozirgi davr ta'lim jarayonini yangi sifat ko'rsatkichlariga olib chiqish mumkin bo'lgan metodlar tizimiga aylandi. Jahonda rivojlangan davlatlarning tajribasi ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda o'quvchi – yoshlarning bilim olishiga bo'lgan qiziqishi va ehtiyojlarini qondiribgina qolmasdan, yuqori bilimga ega bo'lgan iqtidorli yoshlar yetishtirib berish vazifalarini ham hal etmoqda. Eng avvalo «Ta'lim to'g'risidagi qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabul qilindi.

Turdiyeva Gulnora Baxtiyorovnaning "Umumta'lim maktablarining 9-sinfida "Dunyoning siyosiy kartasi" mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishida mavzuga mos reja tanlangan va rejaga kiritilgan barcha boblar mavzuni mazmunan keng yoritib bergan Ishning tarkibi kirish, ikki bob, besh bo`lim, xulosa va adabiyotlar ro`yxatida iborat bo`lib, bob va bo`limlar bir – birini to`ldirib uyg`unlashgan. Birinchi bobi "Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noana'naviy darslarni tashkil etishning nazariy metodologik asoslari'' va II bobida "Dunyoning siyosiy kartasi mavzusini o'rganishda noana'naviy darslarni tashkil etishning samarali metod va vositalari" misolida keng yoritib bergan.

Mazkur ish tugallangan ish bo`lib ishni himoyaga tavsiya etaman.

Navoiy shahar 17-umumta'lim maktabi

geografiya fani o`qituvchisi: **M.U. Bektasova**

H I M O Y A   V A Q T I

Bitiruv malakaviy ishini baholash mezoni

Tabiatshunoslik fakulteti, «Geografiya va uni o`qitish metodikasi» kafedrasi

Bitiruv malakaviy ishi himoyasi

Mavzuning dolzarbligi	Bajarilgan ishning mustaqillik darajasi	Ishning amaliy ahamiyati	Adabiyotlardan foydalanish darajasi
12	32	16	10

Ishning rasmiylashtirilishi	Bitiruv malakaviy ishining himoyasi	Umumiy ball	№
10	20	100	

DAK raisi: ______________________________

DAK a'zolari: ______________________________

____

____

____

____